

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**ОДНОСКЛАДНІ ІМЕННІ РЕЧЕННЯ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО
(на матеріалі творчості П. Загребельного)**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу 601 групи
спеціальності 014.01 „Середня освіта
(українська мова та література)”

Петрів Яна Ігорівна

Керівник: професор кафедри історії та
культури української мови,
доктор філологічних наук,
Скаб М. С.

До захисту допущено

Протокол засідання кафедри №

від „_____” _____ 2023 року

Зав. кафедри _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Петрів Я. І. Односкладні іменні речення та їх вивчення на уроках української мови у ЗЗСО (на матеріалі творчості П. Загребельного). Рукопис. Чернівці, 2023.

У цьому дослідженні здійснено різнобічний аналіз мовознавчих праць українськими й зарубіжними лінгвістами, а також охоплено вивчення цього питання відомими українськими лінгводидактами. Вивчено вживання Павлом Загребельним у історичних романах „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан” як номінативних (або називних, односкладних речень репрезентації), так і вокативних синтаксичних конструкцій (односкладних речень апеляції, звертань-речень, кличних комунікатів), описано їх функційно-семантичні та структурні особливості. Проаналізовано стан вивчення односкладних іменних речень у ЗЗСО, розроблено методичні матеріали, які можуть бути використані під час проведення відповідних уроків української мови у закладах загальної середньої освіти та плануванні виховної й наукової діяльності вчителя-словесника.

Ключові слова: речення, односкладні речення репрезентації, односкладні речення апеляції, називні (номінативні) речення, вокативні речення, називний відмінок, кличний відмінок, ланцюжки речень, лінгводидактика, історичні романи Павла Загребельного.

ABSTRACT

Petriv Ya. I. One-member nominative sentences and their study in the Ukrainian language lessons in institutions of general secondary education (based on works by P. Zahrebelnyi). Manuscript. Chernivtsi, 2023.

In this research a comprehensive analysis of linguistic works by Ukrainian and foreign linguists is implemented, and also the views on this question of Ukrainian and foreign specialists in the field of linguodidactics are covered. The research represents the study of the usage of both nominative (one-member sentence representations) and vocative syntactic constructions (exclamatory sentences) in Pavlo Zahrebelnyi's historical novels „Roksolana”, „Wonder”, „Eupraksia”, „Death in Kyiv”, „First Bridge”, „I am Bohdan”, the description of their function and semantic as well as structural peculiarities. The state of study of one-member nominative sentences in institutions of general secondary education is analysed. The research provides designed methodological materials, which can be used in the Ukrainian language lessons in institutions of general secondary education and while planning educational and research activity of a teacher.

Key words: sentence, one-member sentence representations, one-member vocative sentences, nominative sentences, vocative sentences, the nominative case, the vocative case, chains of sentences, linguodidactics, historical novels by Pavlo Zahrebelnyi.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ІМЕННИХ РЕЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЦІ.....	10
1.1. Дослідження односкладних іменних речень українськими лінгвістами.....	10
1.2. Особливості опису номінативних, вокативних та генітивних речень у працях зарубіжних мовознавців.....	21
1.3. Проблема вивчення односкладних іменних речень в українській лінгводидактиці.....	24
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>27</i>
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА АПЕЛЯЦІЇ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО „РОКСОЛАНА”, „Я, БОГДАН” „ЄВПРАКСІЯ”, „СМЕРТЬ У КИЄВІ”, „ПЕРВОМІСТ”, „ДИВО”	28
2.1. Синтаксичні особливості функціонування односкладних речень репрезентації.....	28
2.1.1. Окремі непоширені називні речення.....	28
2.1.1.1. Буттєві (або ж екзистенційні, описові за функцією).....	29
2.1.1.2. Вказівні конструкції.....	32
2.1.1.3. Оцінні, або синтаксичні конструкції з „емоційною оцінкою сприйняття буття”.....	34
2.1.1.4. Субстантивно-оцінні.....	36
2.1.1.5. Спонукально-бажальні.....	36
2.1.1.6. „Називний уявлення”.....	37
2.1.2. Ланцюжки нанизаних односкладних речень репрезентації.....	37
2.2. Синтаксичні особливості функціонування односкладних речень апеляції	40

2.2.1. Різновиди вокативних речень: функційно-семантичний аспект.....	40
2.2.1.1.Речення-заклики.....	41
2.2.1.2. Речення з виразною спонукальною функцією.....	44
2.2.1.3. Речення-реакції мовців.....	44
2.2.1.4. Власне вокативні речення або звертання-характеристики.....	49
2.2.2.Структурні особливості односкладних речень апеляції.....	50
<i>Висновки до розділу 2.....</i>	56
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ	
РЕЧЕНЬ ІМЕННОГО ТИПУ У ЗЗСО	57
3.1. Вивчення теми „Номінативне речення” у 8 класі.....	57
3.1.1. План-конспект уроку до теми „Номінативне речення”.....	58
3.1.2.Науково-дослідна робота учнів у МАН України.....	66
3.1.3.Мовознавча вікторина „Односкладні іменні речення”.....	68
3.2. Вивчення проблеми вокативних речень у 8 класі.....	75
3.2.1.План-конспект уроку до теми „Вокативне речення”.....	76
3.2.2.Науково-дослідна робота учнів у МАН України.....	83
3.2.3.Мовознавча вікторина „Односкладні іменні речення”	85
<i>Висновки до розділу 3.....</i>	93
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	97

ВСТУП

Сьогодні у лінгвістиці звернено особливу увагу на вивчення власне односкладних синтаксичних конструкцій. Вони здавна були об'єктом для дослідження мовознавцями. Зокрема, можемо говорити про те, що їх вивчали такі лінгвісти, як-от: О. Пешковський, Л. Булаховський, В. Горпинич, П. Дудик, А. Загнітко, П. Лекант та інші.

Уперше термін *номінативне речення* запровадив у науковий обіг французький лінгвіст Антуан Мейє, виступивши з доповіддю на засіданні Паризького лінгвістичного товариства у 1904 році. Саме А. Мейє, на думку науковців, – основоположник теорії називного речення [78 с.129].

Вважаємо, що найвагоміший та нагрунтовніший внесок для опанування теорії про односкладні речення здійснив О. Шахматов. Учений вперше виокремлює речення, у яких головний член виражений іменником у формах називного та кличного відмінка, тобто номінативні й вокативні; детально описавши їх підтипи, відмежував від деяких простих окликів, виявив історію окремих зворотів.

Заглиблюючись у історію вивчення цього питання, варто згадати, що не всі лінгвісти послуговувалися такою термінологією. М. Скаб називає їх *односкладними реченнями репрезентації та апеляції*, П. Дудик вживає на позначення вокативних термін *„речення-звертання”* [26, с.37], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [68, с.407] йменують їх *кличними комунікатами*.

Відомий український письменник, лауреат Шевченківської премії, – Павло Загребельний, активно вживав у своїх історичних романах „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан” конструкції як називні, так і вокативні, про що мова йтиме згодом.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена тим, що вперше здійснено аналіз вивчення односкладних іменних речень на уроках української мови у ЗЗСО на матеріалі історичних романів Павла Загребельного, як-от: „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан” .

Мета роботи полягає у встановленні функційно-семантичних різновидів та структурних виявів односкладних іменних речень у історичних романах Павла Загребельного; пошуку сучасних проблем їх вивчення у ЗЗСО.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати теоретичний матеріал з питання вивчення односкладних іменних речень у лінгвістиці та шкільній практиці;
- 2) зібрати фактичний матеріал з історичних романів П. Загребельного „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан”;
- 3) покласифікувати зібраний мовний матеріал за функційно-семантичним та структурним критеріями;
- 4) виявити особливості вживання номінативних та вокативних речень у історичних романах П. Загребельного;
- 5) встановити своєрідність використання Павлом Загребельним структурних і функційно-семантичних різновидів називних та вокативних синтаксичних конструкцій;
- 6) описати сучасні проблеми вивчення односкладних речень іменного типу у ЗЗСО;
- 7) розробити систему вправ, погрупувавши опрацьований мовний матеріал для вивчення на уроках української мови у восьмому класі, присвяченим відповідним темам.

Об’єктом дослідження є номінативні та вокативні речення, що функціонують в історичних романах П. Загребельного „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан” з погляду використання їх при вивченні іменних односкладних речень у ЗЗСО.

Предмет вивчення – структурна та функційно-семантична специфіка іменних односкладних синтаксичних конструкцій підметового типу, головний член яких виражений субстантивом у називному та кличному відмінках; лінгводидактичний потенціал номінативних та вокативних речень у історичних романах П. Загребельного; їх використання при вивченні іменних односкладних речень у ЗЗСО.

Основним джерелом фактичного матеріалу дослідження слугували односкладні називні та вокативні конструкції, дібрані з текстів романів Павла Загребельного. Зібрана картотека налічує близько 400 синтаксичних одиниць.

Методи дослідження:

- описовий, завдяки якому маємо змогу узагальнити, окреслити особливості вживання речень в історичних текстах;
- теоретичний, який використовуємо для аналізу наукової лінгвістичної літератури, літературознавчих та методичних праць;
- структурно-семантичний (для виявлення типового значення та варіантів номінативних та вокативних конструкцій на базі аналізу текстів);
- прийоми порівняння та узагальнення, з допомогою яких окреслено особливості функціонування односкладних іменних речень;
- трансформаційний аналіз, мета якого полягає у визначенні синтаксичних та семантичних подібностей і відмінностей між аналізованими мікоконтекстами.

Наукова новизна праці полягає в тому, що уперше в українському мовознавстві проводимо дослідження функціонування номінативних та вокативних речень у історичних романах Павла Архиповича Загребельного з метою подальшого використання їх як ілюстративного матеріалу на уроках української мови при вивченні відповідних тем із синтаксису.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні теоретичних досліджень синтаксису в українському мовознавстві. Зокрема, вивчення особливостей односкладних речень репрезентації та апеляції як у лінгвістиці, так і у лінгводидактиці, внаслідок чого постає цілісне уявлення про використання у прозових текстах речень іменного типу.

Практичне значення роботи. Матеріали дослідження та висновки можуть бути використані під час вивчення курсу „Синтаксис простого речення сучасної української літературної мови”, а також як зразок одного із видів односкладних речень на уроках української мови в школі, зокрема у 8 класі.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження викладено у доповідях, які були виголошені під час студентських наукових конференцій 2021-2023 років: „Номінативні речення в історичному романі Павла Загребельного „Роксолана”: функційно-семантичний аспект” [59, с.175–176] та „Формально-синтаксичні вияви вокативних речень в історичних романах Павла Загребельного” [61], „Проблеми вивчення односкладних іменних речень на уроках української мови у ЗЗСО на матеріалі творчості П. Загребельного” [60, с.173–174]. Також здійснено апробацію роботи, опублікувавши праці у співавторстві з Н. Л. Вітрук під назвою „Функційно-семантичні особливості вокативних речень у історичних романах Павла Загребельного” [14, с.179–185] та „Формально-синтаксичні особливості вокативних речень в історичних романах Павла Загребельного” [13, с.134–140]. Апробовано роботу під назвою „Нанизування номінативних та вокативних синтаксичних конструкцій (творення речень-ланцюжків) у історичних романах Павла Загребельного” під час I Всеукраїнської молодіжної конференції [58, с.182–183], а також опубліковано працю „Вивчення односкладних речень іменного типу в підручниках з української мови для 8 класу: порівняльний аспект” у збірнику „Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти” [57, с.116–120].

Структура та обсяг роботи. Дипломну роботу – загальним обсягом 106 сторінок (основний текст становить 91 сторінку) – складають вступ, три розділи (I розділ – „Проблема вивчення односкладних іменних речень у мовознавстві та лінгводидактиці”; II розділ – „Структурні та функційні особливості односкладних речень репрезентації та апеляції в історичних романах Павла Загребельного „Роксолана”, „Я, Богдан”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Диво””, III розділ – „Сучасні проблеми вивчення односкладних речень іменного типу у ЗЗСО”), висновки та список використаної літератури (82 позиції), анотація українською та англійською мовами.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ІМЕННИХ РЕЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Односкладні речення є своєрідним явищем у синтаксисі. Необґрунтованим, на перший погляд, видається питання про наявність таких синтаксичних конструкцій, зважаючи на поширення вчення про класифікацію речень за складом головного компонента. Проте є і підстави для сумніву.

Існує думка, що „в українській мові односкладні речення є нормативними, функціонально детермінованими комунікативними одиницями” [6, с.20].

З-поміж лінгвістів, котрі досліджували синтаксис, необхідно відзначити значну роль О. Шахматова. Саме він вперше системно здійснив опис односкладних речень, створивши їх типологію, заклавши основу для поділу на односкладні та двоскладні, до того ж увів у науковий обіг термін *головний член односкладного речення*.

У нашій роботі основна увага буде звернена саме на проблеми вивчення односкладних іменних речень українськими та зарубіжними лінгвістами, а також їх аналіз українськими вченими-лінгводидактами.

1.1. Дослідження односкладних іменних речень українськими лінгвістами

Розглянемо детальніше вивчення категорійної величини, „що ґрунтується на однадерності предикативної основи” [68, с.205], тобто односкладні конструкції, що мають один, а за потреби поширені другорядними, компонент. Своєрідні синтаксичні одиниці, граматична основа яких містить один головний член, співвідносний або з підметом, або з присудком, називають односкладними реченнями. В основі підметових синтаксичних конструкцій, здебільшого, іменник (чи інша субстантивована частина мови), що виражений у називному, родовому або кличному відмінку.

Важливою проблемою формального синтаксису є вирішення такого типу речень як односкладні. Принагідно зауважимо, що конструкції, які мали би бути двоскладними, з одного боку, обов'язково мають у своєму складі діяча та виконувану дію, що утворюють предикативну частину змісту; тоді як з іншого боку одна з частин змісту формально може бути відсутньою. Саме тому виникає питання про те, що можемо на противагу двоскладним реченням виокремлювати і односкладні. Формально тотожні речення чи синтаксичні утворення, що не є реченнями взагалі, бо не мають членованої структури та не виражають змісту, називають еквівалентами речень.

В українському мовознавстві ще остаточно не усталено терміни для найменування односкладних речень. Адже одні вчені використовують термін „одноядерне речення” [68, с.182], інші – „одночленне речення” [41, с.110]. Незважаючи на це, найбільш уживаним є термін „односкладні речення” [37, с. 27], [23, с.66], [27, с.74], [7, с.75], [24, с.7].

Звернімося до енциклопедії „Українська мова”, де якнайкраще подано тлумачення односкладних речень: „Односкладне речення – тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності” [75, с.428].

Що ж тоді слід розуміти при вивченні номінативних, генітивних та вокативних речень? „Номінативне речення – односкладне речення, в якому гол. член виражений ім. у формі наз. в. Заг. семантику Н. р. інтерпретують як існування, наявність предмета або предметно представленого явища, дії, стану, напр.: *«Відступ. Зустріч. Розмова. Ніч, заграви пожеж»* (О. Довженко)” [75, с.416–417]. „Генітивне речення [лат. – родовий відмінок] – односкладне речення, структурну основу якого становить гол. член речення, виражений синтаксично незалежною формою род. в. іменника” [75, с.95]. „Вокативне речення – однослівне речення, виражене звертанням. Передає нерозчленовану думку, почуття, волевиявлення. Оформлюване ім. у клич.в., який вимовляють з

особливою інтонацією, що виражає заклик, пересторогу, спонукання до припинення дії, прохання, докір, обурення, незгоду із співрозмовником тощо” [75, с.86].

Саме в енциклопедії усі односкладні речення іменного типу, а також у праці І. Вихованця, поділено на три групи:

- а) номінативні речення;
- б) генітивні речення;
- в) вокативні речення.

Можемо вважати, що поряд із назвами „номінативне речення”, „генітивне речення” в одному ряді стоїть і назва „вокативне речення”. Однак зазначимо, що „від цих номінацій термінологічна сполука „вокативне речення” відрізняється тим, що твориться від назви відмінкової форми, яка за поширеними уявленнями нібито занепала в російській мові” [66, с.32]. Як відомо, у сучасній українській мові є сім відмінків, сьомий з яких – кличний, попри те, що упродовж 60–80-х років ХХ століття вокатив називали кличною формою. Власне терміном „vokativus” у латинській мові і виражений кличний відмінок. Тому можемо говорити, що речення, в основі яких вжито іменник у формі кличного відмінка, трактують як вокативні речення.

Номінативні та вокативні речення, або, за термінологією М. Скаба, односкладні речення репрезентації та апеляції, досліджували чимало українських мовознавців. Серед них можемо виокремити Ю. Шевельова, П. Дудика, І. Вихованця, І. Кучеренка, К. Шульжука, М. Скаба, Н. Вітрук тощо.

Такі лінгвісти як-от В. Возняк, І. Огієнко, В. Німчинов, О. Курило та М. Сулима першими спробували дослідити односкладні речення репрезентації. Ще у тридцятих роках ХХ століття останній з них не виділяв їх як окремий тип. М. Сулима вказав на те, що „у називному відмінку іменник має властивість утворювати слово-назву, обминаючи дієслова, називаючи речі, явища тощо” [69].

Харківський дослідник, автор праці „До питання про генезу й природу називних речень” Ю. Шевельов здійснив детальний опис синтаксичних

особливостей односкладних одиниць [79, с.21]. Окрім того, мовознавець мав на меті з'ясувати причину появи номінативних речень і в кінцевому результаті прийшов до висновку: „...називні речення могли формуватися з рядів однорідних членів...Чи це ряд підметів, чи ряд означень, – називні речення можуть розглядатися як результат розпаду внаслідок того, що окремі члени ряду набирали такої повноцінності, яка не могла миритися з їх перебуванням в основному первісному реченні” [80, с.31]. Саме екзистенційні речення, на думку вченого, варті називатися називними, оскільки „в них з цілковитою рельєфністю і чіткістю виявляється суть даної синтаксичної конструкції” [80, с.16]. Як один із представників харківської мовознавчої школи Ю. Шевельов уперше в українській лінгвістиці зробив вичерпну розвідку історії називних речень, також їх функціонування, беручи до уваги матеріали робіт своїх колег – зарубіжних синтаксистів. Його дослідження у синтаксисі на сьогодні досі актуальні й повчальні.

Цікавим, на нашу думку, є погляд Л. Булаховського, який взагалі не відмежовував як окрему одиницю мови називний теми (уявлення). „Називні речення мають супроводжуватися хоч одним двоскладним або безособовим реченням, які ніби створюють якусь рамку, без якої вони легко могли б розсипатися” [46, с.71], – саме такої думки дотримувався вчений. Щодо другорядних членів речення, то можливими їх вважав у межах називного речення тільки у функції означення чи додатка. Привернули увагу науковця дослідження наявності в односкладному реченні репрезентації обставинних слів, він заперечував вживання обставин, проте не зовсім дотримувався категоричної думки, пояснюючи це тим, що до номінативних входять речення, які „тільки констатують сприйняте, подаючи назви сприйнятого” [46, с.69]. Свій погляд на вивчення номінативних речень Л. Булаховський доповнив їх класифікацією на буттеві та вказівні.

Тоді як І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко у праці „Граматика української мови” з-поміж односкладних речень також виділяють номінативні [8, с.174].

У праці „Граматика української мови. Синтаксис” І. Вихованець з-поміж односкладних номінативних речень виокремив: речення зі складеним головним членом, вираженим кількісно-іменниковою сполукою; речення з простим головним членом, що виражений називним відмінком іменника; вокативні речення з простим головним членом, вираженим формою кличного відмінка іменника [7, с.99–100].

З-поміж чималої кількості праць, заслуговує на розгляд і робота лінгвіста В. Горяного „Синтаксис односкладних речень”, у якій він запропонував поділ залежно від граматичних форм головного члена речення, також вказував на виокремленість (називних) іменних речень [25, с.20]. Більшість його колег-лінгвістів підтримали таку думку.

Значний внесок у питання вивчення називних речень зробили П. Дудик та М. Каранська. Ознайомившись детально із працею „Сучасна українська літературна мова. Синтаксис” за редакцією І. Білодіда [71, с.259–262], простежуємо поділ односкладних речень репрезентації на буттєві, вказівні, оцінні, називні, спонукальні номінативні речення та „називний уявлення”. Завдяки такому поділу маємо можливість довідатися про види називних речень. Як автор одного із розділу П. Дудик у всіх стилях мови найпоширенішими вважає саме буттєві речення, згадуючи про те, що вони „...вживаються тоді, коли в писемній чи усній формі потрібно зафіксувати існування, наявність якогось явища, предмета, субстанції, події, певного часу, дати, названої прямим відмінком” [27, с.141]. Вказівні ж речення лінгвіст поділив на дві групи, а саме: ті, що вказують на очікуваний або раніше згадуваний предмет чи явище при його прояві та ті, що вказують на явище чи предмет при його наявності. Ускладнюють ці синтаксичні конструкції частки *он*, *ось*, *і ось*, *і от*. Зараховує до номінативних і спонукальні речення (спонукально-бажальні та спонукально-наказові), для семантики яких характерне значення буття та переважно наказової спонукальної модальності, що втілена за допомогою відповідної інтонації.

Разом із однодумцями С. Єрмоленко [28, с.137–138] та Л. Кадомцевою [40, с.22–23], мовознавиця М. Каранська [41, с.125–126] зазначала про те, що іменник (інколи це прикметник чи займенник) у називному відмінку або кількісно-іменне словосполучення утворюють номінативне (поширене / непоширене) речення. За твердженням дослідниці, було п'ять різновидів називних речень, серед них:

а) буттєві, які повідомляли предмет, існування якого сприймається наочно;

б) тематичні – можна визначити тему розмови;

в) вказівні – вказують на той чи той предмет;

г) називні, здебільшого вжиті для найменування шкіл, журналів, заводів, книг і т. ін.;

г) номінативні речення уявлення, функція яких полягала у тому, щоб повідомити про виниклий в уяві, спогадах, думках предмет [41, с.125–126].

Ще одним дослідником, котрий вивчав питання односкладних називних речень, був Б. Кулик. Саме він наголошував на ідеї буття, яка відбита у такому типові речень, сприймається у теперішньому часі, при цьому не маючи виразних ознак часу. До двоскладних відносить речення, „які виражають буття, що сприймається в плані минулого або майбутнього” [45, с.102]. Класифікуючи називні речення, які, на його думку, повні, бо завершені інтонаційно та змістом, дослідник виокремлював три типи: оклично-номінативні, описові, або ж екзистенціальні, речення та вказівні. З метою повідомлення про незвичайну подію, сповістити когось, треба вживати оклично-номінативні. Другий тип, що найбільше поширений у художніх описах, будемо вживати у розповідях при переліку явищ, речей, також зазвичай використано цей тип у драматичних творах. І останній тип – вказівні – вживаються здебільшого у розмовній мові, для них характерна наявність часток, наприклад *от, он (осьде, онде, отде), ось* [45, с.107–108].

Знаний лінгвіст О. Мельничук застосував дещо інший принцип, а тому вважав односкладними лише ті речення, у яких назва предмета чи явища

відноситься до певного моменту мовлення. Внаслідок цього виділяє тільки екзистенційні та називні речення [50, с.162].

М. Чемерисов висловив думку про те, що „номінативні речення не бувають заперечними, вони не вживаються зі значенням минулого або майбутнього часу. Предикативність у номінативних реченнях виражається розповідною або окличною інтонацією” [20, с.222].

Стаття в енциклопедії „Українська мова”, автором якої є А. Грищенко, подає інформацію на підставі внутрішньої диференціації називних речень, що співвідносні змістом повідомлення із дійсністю, про таку класифікацію вченим односкладних речень репрезентації:

- а) буттєві (екзистенціальні);
- б) вказівні (з частками *он, то, от, ось*);
- в) емоційно-оцінні;
- г) номінативні речення, використовувані як власні назви (творів, газет, журналів);
- г) спонукальні, що вживаються для передачі команд, наказів [75, с.417].

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська у праці „Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання” [68, с.80] запропонували ділити на одна- та двоядерні моделі речення. У статті також подано інформацію про те, що до однадерних за формою вираження головного члена спочатку належали і номінативні [68, с.183]. Серед них розмежовували „однадерно-двокомпонентні (*У мене біда. У мене квітів!*) та однадерно-однокомпонентні варіанти іменного типу (*Вечір. Біда. Квітів!*)” [68, с.185]. Також вони розглядають вокативні речення, які йменують кличним комунікатом, стверджуючи, що „це не справжнє речення, а особливий засіб зв’язку з вказівкою на адресата мовлення. З потреб спілкування кличні комунікати можуть опинятися у складі звичайних речень. У такому разі їх предикативність і самостійність послаблюються. Вони перетворюються на несамостійні кличні модифікації, які звичайно називають „звертаннями”. Назва „звертання” характеризує тільки їх зміст; термін „кличні модифікації” вказує на їх

синтаксичну суть – видозміни особливих самостійних одиниць – кличних комунікатів” [68, с.407].

Серед найновіших досліджень односкладних речень варто відзначити працю Л. Коваль, яка дослідила іменні речення та з’ясувала, що до називних можемо відносити речення, виражені іменником у називному відмінку, вказівною часткою та іменником у називному відмінку, підсилювальною часткою, вказівною часткою та іменником у називному відмінку. Повідомляють про стан природи, буття, предметів чи осіб, за словами Л. Коваль, буттєві речення [43, с.61–62]. Ця ж вчена опрацювала і вокативні речення, зокрема йде мова про статтю „Семантико-синтаксична основа головного компонента вокативного речення в українській мові”, де вживаючи номінацію „вокативне речення”, Л. Коваль подає таке її тлумачення: „Вокативна конструкція – різновид односкладного іменного речення, вираженого звертанням, що передає нерозчленовану думку, почуття, волевиявлення” [42, с.56].

З-поміж кола сучасних мовознавців, які займаються вивченням односкладних іменних речень, варто згадати М. Скаба, автора дефініцій „односкладні речення репрезентації” та „односкладні речення апеляції”, і Н. Вітрук. Остання у науковій роботі „Різновиди односкладних речень репрезентації у сучасній українській літературній мові” окреслила та пояснила причини розмежування / нерозмежування відомими синтаксистами типів називних речень, а саме: буттєвих (екзистенціальних, описових); вказівних; оцінних (емоційно-оцінних); власне називних; спонукально-бажальних; номінативного теми; називного уявлення; субстантивних якісно-оцінних. Також Н. Вітрук, окрім того, що вживала терміни, запропоновані М. Скабом, зазначила ряд синтаксичних ознак, характерних номінативним та вокативним конструкціям.

К. Шульжук зазначає, що „до вокативних речень відносять лише ті, які є назвами осіб, тобто поза межами речень з головним членом – вокативом – залишається чимало конструкцій, на що не завжди звертають увагу дослідники” [81 с.219]. Привертає увагу думка лінгвіста про вокативні речення: „вони не

потребують додаткового розкриття свого змісту за допомогою контексту, оскільки такий зміст концентрується в них, хоча словесно він, як правило, не виражається, а зрозумілий з інтонації, котру має це речення” [82, с.10].

Поділ на однокомпонентні та двокомпонентні речення за логіко-семантичним критерієм здійснив І. Слинько у праці „Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання”, кажучи: „На рівні непохідних моделей однокомпонентних утворень немає зовсім. Вони виникають на рівні похідних моделей і становлять суто мовне явище – скорочення до дієслівного чи прислівникового предиката або на рівні стилістично-комунікативних варіантів... На рівні реальних речень може між двокомпонентними й однокомпонентними моделями в багатьох випадках стираються” [68, с.53].

Тут же вбачаємо розрізнення ним семи типів односкладних речень:

- а) одноядерні дієслівні речення;
- б) речення з предикативними прислівниками і предикативами;
- в) власне інфінітивні речення;
- г) інфінітивні речення з ускладненою основою;
- г) одноядерні номінативні речення;
- д) квантативно-генітивні речення;
- е) генітивно заперечні речення [68, с.182].

І. Вихованець диференціював чотири типи односкладних конструкцій, серед яких виділяв дієслівні, інфінітивні, іменникові та прислівникові [7, с.95–100].

Проаналізувавши та синтезувавши численні описи, А. Загнітко запропонував розгорнуту структурно-семантичну класифікацію односкладних речень, з-поміж яких виділив три типи: дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові), інфінітивні (інфінітивно-називні, інфінітивно-безособові) та іменникові – номінативні (буттєві, вказівні, оцінні, власне-називні, спонукально-бажальні, з номінативним теми, субстантивно-якісно-оцінні) та генітивні (квантативно-генітивні, генітивно-заперечні) [30, с.47–53]. Академік дотримується такого ж поділу називних

речень і у „Теоретичній граматиці української мови. Синтаксисі” [29, с. 209–210].

Вартий уваги, на нашу думку, цікавий та новий поділ називних речень І. Сушинською. У одній із праць, а саме „Номінативні речення периферійного типу”, вона пропонує класифікацію синтаксичних одиниць, головний член яких виражений називним відмінком. Сюди зараховує називні речення:

- а) ядерного типу (буттєві, вказівні);
- б) напівпериферійні („власне називні”),
- в) периферійні („називний уявлення”, „лекторський номінатив”);
- г) речення, де іменник – предикативне слово [72, с.63].

Тоді як у „Функціональних різновидах буттєвих номінативних речень” мовознавиця поділила номінативні речення за характером змісту та функціями, вирізняючи речення-впізнання, описові, речення-репліки та рефлексивні речення [74, с.173]. І. Сушинська присвятила кілька праць структурно-функціональній класифікації номінативних речень [73].

Дослідниця Л. Кадомцева виокремила лише три типи односкладних речень: безособові, речення з узагальненим значенням особи та іменникові односкладні конструкції (власне номінативні та номінативні речення в діалогічному експресивному мовленні – вокативи, репліки, команди) [39, с.17–28].

Вокатив у різних аспектах привертає увагу лінгвістів здавна. Він міг бути членом речення чи окремим типом речень за своєю синтаксичною сутністю. Учені між собою активно дискутують про синтаксичний статус вокативних речень. Наприклад, мовознавиця М. Каранська [41, с.132–133] пропонувала визначати такі синтаксичні одиниці окремим різновидом номінативних речень, даючи їм назву „спонукальні”. Односкладними вважають вокативні речення такі дослідники, як-от: І. Вихованець [7, с.100], І. Кучеренко [48, с.122–123], М. Скаб [67, с.179–180] та ін.

Мовознавець І. Кучеренко у праці „Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання” стверджує, що „основним [...] змістом

вокативних речень є спонукання, узагальнене значення якого розуміється з ситуації чи спільної теми, у розкритті якої беруть участь інші речення контексту: *Заходить в чорну пекарню, пхає ногою двері і кричить: „Марино!” – Нікого. „Олено!” – Тихо (Коц.) [Катерина]. Грицю... Гри-цю! Де ж Гриць? Грицю! (Корн.); „Мусію!” – окликнув його Павленко. Заглиблений у свої думки, Стоян не ворухнувся. „Мусію!” – „Я слухаю” (Скляр.)*”. Існує думка, що „в реченнях вокативних спонукання може ускладнюватися додатковим відтінком, набуваючи характеру прохання, благання: *„Давиде!” – щоб хоч глянув на неї (Гол.); Іди звідси, іди, з тобою не тільки говіти не можу, але й бачити тебе не хочу. [Гриць]. Галю! (Корн.)*. Інколи емоційне значення у реченні виражено спонуканням із співчуттям, захопленням, докором, обуренням тощо: *Леле! Який світ широкий (Гонч.); Ех, Гордію, Гордію! (Оров.); „Мамо...”*, *уже роздратовано почала, було, Христя (Іщук); „Марійко... Маріє”*, – *міцно пригорнув до себе дружину (Стельм.)*” [47, с.70–71].

Вважаємо, що цікавим є й погляд І. Вихованця щодо вокативних речень. Мовознавець зазначає, що такі синтаксичні одиниці „в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту (суб’єктно-адресатна семантика), а друга – лексично не вираженою, нульовою (предикатна семантика)” [9, с.62].

У монографії „Граматика апеляції в українській мові” М. Скаб вживає назву „вокативні речення”, що „є цілком прийнятною для української граматичної термінології”. Синонімічно до неї можна б використовувати дефініцію „односкладні речення апеляції”, „у якій, на відміну від номінації речення-звертання, відсутня сема синтаксичної „неповноцінності”” [67, с.173].

У науковому доробку дослідниці О. Галкіної-Федорук [21, с.132] та „Сучасній українській літературній мові”, академічному виданні за редакцією І. Білодіда [70, с.307] вокативні конструкції уналежнюють до неподільних еквівалентів речення.

Генітивні речення як один із типів односкладних іменних вивчала Л. Рабанюк. Здійснивши дослідження, науковиця дійшла до висновку, що ті „репрезентовані двома структурними підтипами: 1) з імпліцитно вираженим квантитативним компонентом та 2) з експліцитно вираженим квантитативним компонентом” [64, с.149].

Цікавим, на нашу думку, є те, що С. Шабат-Савка, А. Антофійчук, Г. Тесліцька у праці „Односкладні речення в сучасній українській мові” зазначають про наявність в українській мові тільки номінативних та генітивних речень. Тоді як вокативних, як ще одного типу односкладних іменних конструкцій, не виокремлюють [56, с.75].

1.2. Особливості опису номінативних, вокативних та генітивних речень у працях зарубіжних мовознавців

Тлумачення сутності односкладних речень – неоднозначне. Вони посідають проміжну ланку між двоскладними та еквівалентами речень.

Автор праці „Синтаксис русского языка” Олексій Шахматов уперше виокремив односкладні речення у окремий тип, науково і теоретично це обґрунтувавши. Дослідник зазначив, що такі типи речень відомі ще з часів XII, XIII століття. Вчений вважає, що їм властивий тільки один член речення – підмет або присудок, розглянувши ці синтаксичні одиниці як окреме граматичне ціле, а також як найпростішу одиницю мови. Академік першим же ж здійснив класифікацію односкладних речень, описав зміст, структуру та зв'язок із судженням. До того часу такі речення вважали неповними.

О. Шахматов, беручи за основу синтаксичний принцип, виділяв безприсудково-підметові та присудково-безпідметові речення. У межах першої групи можемо зазначити наявність таких підгруп: а) іменні номінативні; б) кількісно-іменні; в) іменні генітивні; г) прийменниково-відмінкові. Тоді як друга група включає в себе іменні особові та предметні. Відокремлює

мовознавець вокативні речення, головний член яких виражений емоційно забарвленим звертанням.

На думку дослідника, номінативними, звертаючи увагу на прямий термін (*nomen* – ім'я), вважають речення, підмет якого вжитий у формі називного відмінка чи виражений словосполученням. Щодо вокативних конструкцій, то О. Шахматов дав їм номінацію „односкладні вокативні речення”, „виділяючи в особливу рубрику іменні односкладні речення, що складаються з одиничних звертань, вимовлених з певною інтонацією” [77, с.169]. Синтаксист висловлює думку про те, що їх „головним і єдиним членом є звертання, ім'я особи, до якої звернене мовлення, якщо це ім'я вимовлене з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, в центрі якого стоїть дана особа; в цій думці може бути виражений докір, жаль, закид, обурення. Пор., наприклад, *Коля!*, сказане тоном дорікання і яке викликає думку: *навіщо ти це зробив, навіщо ти так учинив, як тобі не соромно?*” [77, с.86].

Основоположником теорії називного речення, на думку науковців, слід вважати Антуана Мейє – французького лінгвіста, котрий у 1904 році виступив із доповіддю на засіданні Паризького лінгвістичного товариства [78, с.129], тим самим вперше увівши термін *номінативне речення*.

Однодумець О. Шахматова П. Лекант виділяє номінативні та генітивні речення, вказуючи на те, що поділ синтаксичних одиниць зроблено на основі структурних особливостей іменних односкладних речень та способу вираження головного члена. Принагідно варто згадати, що структурну схему номінативних речень поширює обставина. А тому більшість мовознавців, сюди відносимо і П. Леканта, підсумували, що ті конструкції, які позначають місце або час, – обставинні.

Услід за О. Шахматовим здійснив спробу дослідження односкладних речень апеляції О. Гвоздев. Він наголошував на тому, що вокативні речення треба розглядати серед вигуків, бо вони є нечленованими і виражають різні емоційні реакції та спонування. При цьому дослідник зауважує, що такий тип

речень характеризується наявністю синтаксичної структури – для них обов’язкова форма називного відмінка [22, с.191].

Серед явищ синтаксису особливу увагу привертає категорія звертання. В українській мові воно сформувалося у двох морфологічних типах – у номінативі і вокативі [38, с.5]. Тривалий час звертання не виокремлювали як окреме утворення у синтаксисі.

„Генітивні речення становлять окремий тип односкладних іменних структур, граматичним значенням яких є буттєвість, а формою – незалежний родовий відмінок в позиції предикативного центру”, – зазначає О. Бондаренко у своїй дисертації [6, с.28]

Знову ж таки, першим здійснив спробу наукового обґрунтування генітивних речень О. Шахматов, який розглядав їх як самостійні односкладні синтаксичні одиниці в межах безприсудково-підметових: „Зважаючи на те, що поєднання числівника або кількісного прислівника з родовим відмінком становить таке неподільне, нерозкладне синтаксичне поєднання, яке може бути тільки підметом або прямим додатком, зараховую до підметових і ті односкладні речення,... у яких головний член виражений родовим відмінком” [76, с.53]. Учений пропонує такі структурно-семантичні різновиди іменних речень з родовим відмінком у ролі головного члена, як-от:

- „1) кількісно-іменні: головний член виражений поєднанням числівника з родовим відмінком іменника;
- 2) іменні генітивні: родовий однини чи множини із кількісним значенням;
- 3) займенникові генітивні: нерозкладні поєднання займенників *що, нічого* з родовим прикметника (*Нічого доброго*)” [5, с.70].

Одним із засновників наукового трактування генітивних конструкцій був О. Пешковський, який здійснив опис синтаксем у структурі безособових односкладних речень за формально-граматичними ознаками.

Окрім цих лінгвістів, генітивні речення були предметом досліджень Л. Булаховського, В. Горпинича, П. Дудика, А. Загнітка, П. Леканта тощо.

1.3. Проблема вивчення односкладних іменних речень в українській лінгводидактиці

Аналізуючи дослідження односкладних іменних речень українськими та зарубіжними лінгвістами, не варто залишати осторонь і вивчення проблеми цього питання українськими лінгводидактами. Найповніше висвітлення теоретичних засад знаходимо у працях В. Вихора, О. Біляєва, К. Плиско, Р. Христіанінової, М. Пентилюк, С. Карамана, О. Горошкіної, С. Омельчука, М. Кравець тощо.

Односкладні іменні речення часто сприймають як простий і, водночас, нескладний для інтерпретації тип, мабуть, саме тому йому приділено менше уваги під час навчання української мови. Односкладні іменні речення є особливим видом речень, в яких відсутні дієслова і вони складаються лише з іменникових членів речення.

Опанування синтаксису „формує в учнів уявлення про структуру мови, зв'язки між синтаксичним та іншими її рівнями; дає змогу оцінити функціональні можливості всіх засобів мови тощо” [3, с.2].

Безперервним процесом, що починається з перших років і триває упродовж усього людського життя, вважають засвоєння рідної мови.

Як зауважує А. Нікітіна, „лінгводидактичні принципи вивчення мови у структурній цілісності та міжрівневих зв'язках і активізації взаємовпливу навчання мови й розвитку мислення та мовлення зумовлюють увагу до граматики під час засвоєння інших розділів і особливо в процесі формування комунікативних умінь і навичок” [53, с.197].

„Синтаксичний рівень є основою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів, вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення й мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання”, – стверджує К. Плиско [62, с.63].

У підручнику „Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах” за редакцією М. Пентилюк окреслено вивчення учнями двоскладних

та односкладних речень. Звернено увагу на односкладні називні речення, а саме: „якщо речення односкладне називне, то в ньому не потрібний присудок, що називає дію або стан, адже таке речення вказує на наявність, існування предмета, явища, події тощо” [53, с.229].

У лінгводидактиці можуть бути використані різні методи і підходи для вивчення односкладних іменних речень. Наприклад, можна проводити спеціальні вправи на формування та розуміння речень цього типу. Також важливо пояснювати учням особливості їхньої (односкладних іменних речень – Я. П.) структури та значення в різних контекстах. Враховуючи складність вивчення односкладних іменних речень, рекомендується поєднувати теоретичне пояснення з багатими прикладами та практичними вправами. Поступове наближення учнів до таких речень та систематична практика допоможуть їм застосовувати набуті знання на практиці, написанні творчих робіт, „сформувати здатність комунікативно доцільно використовувати односкладні речення у мовленні” [4, с.25].

„Називні речення завдяки чітко вираженій структурі легко впізнавані і з жодним типом односкладних речень не змішуються. Єдиним головним членом у них є підмет, виражений іменником у називному відмінку: *Ліс... Стен... Море... (Олесь Гончар)*. Називні речення зазвичай поширюються означеннями: *Яка чудова погода! Золота осінь.*” [4, с.28].

Програми з української мови для середньої школи виокремлюють чотири етапи у вивченні синтаксису:

- а) практичне ознайомлення з синтаксисом у 1-4 класах;
- б) попереднє, пропедевтичне вивчення синтаксису в 5 класі;
- в) поглиблення знань з синтаксису під час опрацювання тем морфології на синтаксичній основі в 6-7 класах;
- г) систематичний курс синтаксису в 8-9 класах.

Віктор Вихор у праці „До проблеми вивчення синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень” зауважив, що „серед лінгводидактичних методів і принципів формування синтаксичної

компетентності виділяють такі: вивчення мови в єдності форми, змісту й функціонування в мовленні, вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках (за К. Плиско). О. Біляєв реалізацію принципу внутрішньорівневих зв'язків між структурними рівнями мовної системи вбачає у систематичних спостереженнях за інтонаційною стороною мови” [10, с.53].

Дослідниця В. Ачилова у статті „Труднощі під час вивчення односкладних речень у вищій та середній школі” подає інформацію, що „в українській лінгводидактиці є низка праць, де уточнюються, деталізуються окремі аспекти типології односкладних речень (Г. Арполенко, О. Болух, В. Мороз, Л. Рабанок, Г. Чирва та ін.), звертається увага на функціонування цих структур (С. Єрмоленко, Л. Павляна, О. Коростишевська, З. Іваненко та ін.), пропонуються ефективні підходи до їх вивчення (В. Горяний, Р. Христіанінова, В. Сидоренко, М. Заборна, Н. Мордюк та ін.). Однак складність проблеми, яка пояснюється складністю і багатогранністю самого речення, підтримує інтерес до вдосконалення методики вивчення односкладних речень” [1, с.119].

Отже, як бачимо, проблеми вивчення односкладних іменних речень (номінативних, вокативних, генітивних) торкалися як українські лінгвісти та лінгводидакти, так і зарубіжні мовознавці. Кожен по-своєму представив ці типи речень, подаючи різні твердження та класифікації. Найбільше заслуговують на увагу наукові досягнення першовідкривача О. Шахматова, його послідовників в українському (Л. Кадомцева, П. Дудик, А. Загнітко, І. Слинько тощо) та зарубіжному мовознавстві (О. Пешковський, П. Лекант), сучасних учених М. Скаба, Н. Вітрук, Л. Коваль; знаної української дослідниці у сфері лінгводидактики М. Пентилюк.

Висновки до розділу 1

Важливим у сучасній українській лінгвістиці є поняття речення, що слугує об'єктом наукових досліджень мовознавців. Сьогодні існує чітке розмежування синтаксичних конструкцій на односкладні та двоскладні. Проте, щоб досягти такого поділу, треба було здійснити ґрунтовне опрацювання речень. Уперше їх проаналізував Олексій Шахматов. Учений дійшов висновку, що, крім двоскладних (із наявністю як підмета, так і присудка), можна розглядати речення односкладні, що мають у своїй структурі тільки один головний член речення, виражений, здебільшого, іменником чи прикметником (дієприкметником, субстантивованим прикметником) у формі називного і кличного відмінків. Слід зазначити, що остаточного найменування таких конструкцій ще не усталено, однак мовознавці пропонують трактувати їх терміном „одноядерне речення” чи „одночленне речення”. Найбільш використовуваним все ж таки залишається термін „односкладні речення”. У цьому розділі нами були проаналізовані дослідження питання односкладних синтаксичних одиниць українськими та зарубіжними лінгвістами і лінгводидактами.

Одним із перших, хто увів у науковий обіг називні речення як тип односкладних іменних, вважають французького мовознавця Антуана Мейє. Опісля нього вивчали питання історії називних речень такі вчені: Ю. Шевельов, П. Дудик, І. Вихованець, І. Кучеренко, В. Возняк, І. Огієнко, В. Німчинов, О. Курило та М. Сулима, К. Шульжук, М. Скаб, Н. Вітрук тощо. Послуговуючись теоретичним матеріалом, поданим у енциклопедії „Українська мова”, знаходимо якнайкраще подані тлумачення односкладних речень. Серед них І. Вихованець виділяє три групи: номінативні, генітивні та вокативні речення. Бачимо, що існують різноманітні класифікації речень цього типу.

Здійснивши аналіз лінгводидактичних праць, стверджуємо, що найповніше окреслила існування односкладних іменних речень М. Пентилюк. Також їх описали В. Вихор, О. Біляєв, К. Плиско. Дослідження вчених зробили чималий внесок у історію розвитку лінгводидактики.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА АПЕЛЯЦІЇ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО „РОКСОЛАНА”, „Я, БОГДАН”, „ЄВПРАКСІЯ”, „СМЕРТЬ У КИЄВІ”, „ПЕРВОМІСТ”, „ДИВО”

Павло Архипович Загребельний – унікальна та багатогранна постать в історії українського письменства та української культури загалом. Відомий широкому колові читачів своїми історичними романами, як-от: „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан”, що стали на сьогодні джерельною базою для виявлення особливостей функціонування в них номінативних та вокативних синтаксичних конструкцій. Нам вдалося з’ясувати, що прозаїк активно використовував розлогі, складні речення, що, власне, й надавало творів певного сенсу, а також одразу ж кидалося у вічі за своїм обсягом.

Беручи до уваги те, що у сучасній лінгвістиці односкладні речення репрезентації та апеляції класифікували по-різному, ми зупинимося на їх поділі за *структурою та функційними особливостями*.

2.1. Синтаксичні особливості функціонування односкладних речень репрезентації

Усі номінативні (називні) речення в українському мовознавстві дослідники класифікували по-своєму. Ми ж, у свою чергу, аналізуючи односкладні речення репрезентації, вжиті у романі „Роксолана”, здійснюємо поділ на дві групи:

- а) окремі непоширені НР;
- б) ланцюжки нанизаних ОРР.

2.1.1. Окремі непоширені називні речення

До цієї підгрупи, проаналізувавши досліджуваний історичний роман, можемо віднести наявність у ньому таких синтаксичних конструкцій,

наприклад: *буттєві, вказівні, оцінні, субстантивно-оцінні, спонукально-бажальні, „називний уявлення”*.

2.1.1.1. Буттєві (або ж екзистенційні, описові за функцією)

Такі речення дають нам змогу дізнатися про предмет, існування якого сприймається безпосередньо. Здебільшого, за структурою вони непоширені. Ми здійснимо поділ буттєвих непоширених номінативних речень у романі „Роксолана”, до якого внесемо речення з предметним чи абстрактним значенням, а також ті, що позначають осіб за статусом чи національною належністю.

Якщо аналізувати підгрупу речень із **предметним значенням**, то варто, насамперед, виділити ті синтаксичні конструкції, що дають конкретну вказівку на речі: *В носі, у вухах пучки сивого волосся, посивілі брови, ніс загострився, мов османський меч. Меч справедливості й порядку* (34, с.606); *Тепер мав вибирати між життям і смертю, тримав у руках меч і закон і не бачив порятунку. Меч і закон. Зрада карається мечем* (34, с.632); *Султан ждав, коли вдарить барабан. Барабан його безсмертя!* (34, с.209); *Хурем вдарила її знизу по руці, перли розсипалися по килиму. Гульфем нажахано дивилася на порожню шкатулку. — Що ти наробила. Як ти сміла! Дарунок падишаха!* (34, с.181). Автор вжив у тексті й речення на позначення територіальних об’єктів, а саме: *Султан відпив з чаші, наповненої Ібрагімом, помовчав, тоді кинув коротко: — Острів!* (34, с.166); *— Та вона ж не ваша і ніколи вашою не буде! — Моя земля. Така, як і твоя* (34, с.488); *На конак стали в Сіліврії. Великий город* (34, с.250). Описує письменник давні історичні події, подавши це у рядках: *„Залишки від давно вмерлих народів. Святині в скелях”* (34, с.664); *„На горах виднілися залишки античного муру...Тисячолітні уламки”* (34, с.251). Щоб створити атмосферу, котра панувала у місті, автор вжив речення, зокрема, *„Голуби коло мечетей. Неробство й сновигання тисячі людей. Гуляння замість сміху й плачу”* (34, с.335). Про цінність будівництва нагадує читачам синтаксична конструкція *„Тут не було нічого зайвого. Халуна з саману. Внизу — люди і кози, вгорі — комірчина для припасів”* (34, с.559). Любителям кави цей роман буде до

вподоби, оскільки П. Загребельний згадує про напій рядками „– Вам ніхто не сказав. Шейх-уль-іслам у своїй фетрі посилається на коран. Але в корані немає жодного слова про цей напій. – Як він зветься? – **Кахве**” (34, с.639).

Окрім вище зазначених речень із предметним значенням, виділяємо підгрупу з **абстрактним значенням**. Крізь призму рядків історичного роману можемо розгледіти, що саме письменник хотів донести своїм читачам. Насамперед, бачимо, що це було:

а) захоплення: **Тепло і захват** (34, с.553); ...і від його слова залежить доля цієї землі. **Диво!** (34, с.513); – О божже! Що він співає? – **Пісні**. Складає собі сам (34, с.472);

б) філософське сприйняття світу: Лежала в постелі, ніби висіла над прірвою. Нічого довкола. **Порожнеча** (34, с.672); А може, це неминуча кара за те, що лишилося там, за морем...за гріхи давно вмерлих, нещасних, проклятих, заблуканих? **Безглуздя, безглуздя!** (34, с.31); Моє тіло відштовхне отруту... А коли не тіло, то дух мій відкине все... **Мій дух!** (34, с.325); ...заламувати руки у відчаї і виявляти незламну волю до життя. **Воля до життя** (34, с.574); Очищалася жахом і жалістю до себе. **Страх і жалість**. Доки ж, доки?... (34, с.262); Діти спали, нічого не чули, нічого не знали. **Благословенне незнання!** (34, с.270); Краплинки застрибали наввипередки, задзюркотіли тонюсінькою цівочкою, тоді струмочком, потічком. **Життя!** А що потічок? (34, с.182); – Хіба людині потрібна держава? – А що ж їй потрібно: – **Звичайне щастя** (34, с.188);

в) висловлення вдячності: – Така фурія, ще й гості несподівані й недискретні! **Шана!** І ледь вклонився, виграючи м'язами шиї й спини (34, с. 486);

г) розчарування людини: **Горе, горе!** Горе було в цих мурах і будівлях... (34, с.299); **Марні сподівання!** (34, с.466); **Біль і пожежі в душі**. Може, горіло в ньому все не допалене султанами? (34, с.553); **Невдячність**. Усі невдячні, може, тому так мало милосердя на світі (34, с.635); **Лихоманкові, божевільні думки**. Вона всміхалася їм розгублено й трохи налякано... (34, с.286); **Горе,**

горе! Яке страшне життя: убита змушена стати рідною своєму вбивці (34, с.250); *Мала втіха.* Мені страшно жити серед руїн, ваша величність (34, с.433); *Рід людський прекрасний.* Вона доведе це навіть ворогам (34, с.159);

г) причетність до магії: *Мана.* Він порушив звичай...(34, с.142); Вона зачарувала пресвітлого султана...іноді велів приводити її навіть удень, чого ще не ніколи не бачено й не чуто. *Чари, чари!* (34, с.147);

д) домовленість осіб про спільні дії: – Час покаже, ваша величність, тільки час володіє всім. – *Згода.* Матимеш мій дарунок (34, с.140); – Коли він тобі не до вподоби...*Згода.* Ми усунемо його (34, с.214); *Змова, змова!* Ніщо не існує, поки воно не назване (34, с.623);

е) влада: Ми влаштуємо урочистий суннет для наших синів. Весь Стамбул прийде на це велике свято. *Весь світ османства* (34, с.363); Навіть таємнича влада все ж вабить (34, с.620); Султан панує над імперією, ви – над султаном. – *Перебільшення.* Але менше про це (34, с.451); Дні були переповнені пустими й дріб'язковими церемоніями. *Моління в Айя-Софії...* (34, с.637);

є) покарання та порятунок: Постарайся обрести ноги, які допомогли б тобі порятуватися в день страшного суду. *Сміх і гріх!* Невже вона має вмерти ще сьогодні? (34, с.629); *Такий злочин. Зрада.* Я був вдячний аллаху, що він вибрав мене знаряддям (34, с.626); Скільки її (крові) вже пролито на землі? *Моря цілі.* А все мало? (34, с.406); *Виправдання.* Навіть простий, найпідліший чоловік повинен виправдовуватися за кожний свій учинок...(34, с.309); ...”Чорт не доніс до тої гори – бог донесе!” – вигукував він на рогатинському ринку. – „*Кара! Кара!*” (34, с.35); Боже, як вона змерзла! Щоб не цокотіли зуби – хіба що сміятися. *Єдиний порятунок* (34, с.83);

ж) простір: *Два отвори.* Один слугує дверима, другий – вікном (34, с. 559);

з) мовлення: Чув ніжні голоси. *Слова. Розмови.* А хто чує, той уже знає (34, с.344); Нам ідеться про самий Рогатин. *Найдокладніші дані* (34, с.289).

До третьої групи віднесемо вказівні непоширені речення, які позначають осіб. Тут також можемо зробити поділ осіб:

за соціальним статусом: – *Можже, ти забула, хто ти? – Рабиня. Але дорога* (34, с.53); *...А коли відповів, то коротко, одним словом: – Каймакчі* (34, с.582); *Товаром тим на майдані, освітленому найяскравіше в усьому Бедестані, були люди. Раби*(34, с.23);

за національною належністю: *Ібрагім еджнемі. Він не османець. Грек* (34, с.200); *Ноги брунаті, жиливі, у виразках і шрамах – батькові. І смагляві, і стрункі, тонкі, як у цапка, – синові .Грек великий і грек малий* (34, с.13); – *Грек? – Болгарин. Названий іменем святого Димитра з Солуня* (34, с.566);

за військовим статусом: – *Хто ж вони? – Козаки* (34, с.469); *Шах кизилбашів прислав до нас посла, якого супроводжує п'ятсот вершників. Ціле військо!* (34, с.200);

за іменем: *...Як її звати? Роксолана. Им'я дав їй Луїджі Гріті* (34, с.51);

за спорідненістю: *Досі ще не схожа була на матір султана Сулеймана. Скоріше, старша сестра* (34, с.66).

2.1.1.2. Вказівні конструкції, що за структурою тотожні буттєвим, однак їх завжди поширює вказівна частка, як-от: *ось, он, ото, це, ось, от і тощо*. Функційно такі речення мають на меті звернути увагу, вказати на той чи той предмет або явище. Проаналізувавши текст, ми здійснюємо класифікацію такого типу речень за наявністю різноманітних часток.

Перший тип – речення із частками *цей, ця, це*, наприклад: *...вигукували: „Візьміть одну окку за одну аспру! Це прекрасне м'ясо!”* (34, с.610); *Погляньте на ті хутра, мій повелителю. Це соболі. ...Це дарунок московського посла* (34, с.200); *Мене ж викрали морські розбійники Хайреддіна Барбароси. Це страшний чоловік* (34, с.119); *Ти мав би чути про це. – Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка* (34, с.52); *Мій найстарший Мехмед був би нині такий, як ви... А Селім тільки на рік молодший. – То це вже зрілий мужчина!* (34, с.642); – *За нами стояла вся наша земля. – Ця земля турецька*(34, с. 111); – *Хіба є білі ведмеді? – Вони живуть між льодів. Це рідкісний звір. Він безцінний* (34, с.201); *Цей тисячолітній мур* (34, с.252); *Тільки небагатьом судилося поламати й потроцити навіть темниці, стати*

над усім і всіма, виказати велич духу і полинати в безмежжя свободи. **Це великі люди.** Але жінка на це нездатна (34, с. 82).

Речення **І ось щастя!** Його зауважив сам матбах-еміні...(34, с.345); ...Хуррем стогнала, охкала, зойкала і вже не знала, де біль, де задоволення, де життя, де смерть. **Ось що таке хамам!** (34, с.120); Султан помер передчасно, і вмерли всі надії, і пустота жахлива й повсюдна запанувала тепер, а посередині, мов клубок золотого диму, плавав вітцівський дім – недосяжний, навіки втрачений не тільки нею, а й усім людством, пам'яттю, історією, віками. **Ось де жах!** (34, с.612); Вона вчинила непростимий гріх, довіривши ті небезпечно-вогнепальні думки про свою землю навіть самій собі. **І ось розплата!** Вони перестали бути її власністю, право на них заявляє цей зайда (34, с.593); Роксолана іноді поглядала на будівничого, не приховуючи цікавості в очах...**Ось чоловік!** Прийшов на світ і пішов, а будівлі стоятимуть цілі віки, величні, як його душа (34, с.529), у яких бачимо частку **ось**, відносимо до другого типу. Тоді як у романі „Роксолана” наявні лише три вказівні синтаксичні конструкції, вжиті із часткою **тільки**: Поцілувати б її лице, дорожче за цілий світ, обтерти порошок в її ніг і прикласти до очей, як цілющі ліки. **Та тільки стогін і мука.** Бо ці білі ноги йшли не до нього і не до нього (34, с. 135); **І тут небо теж високе, як і вдома, і те саме сонце, і зорі мовби ті самі. Тільки місяць чужий.** Якийсь перевернутий, мов човен, що пливе не знати куди, а з ним відпливає твоя душа (34, с.110); ...Однак грабувати не було чого! **Тільки черстве каміння та безмовна чума** (34, с.238). Знаходимо на сторінках твору і речення з вказівкою на місце події, зокрема: **В Манісі ми гинули з нудьги. Там тіснота й убогість** (34, с.118). З метою виокремлення із сукупності однорідних вжито речення: **Легенда така. Наш силач кинув камінь, а татарський не докинув. От і Богатир той камінь** (34, с.660). Щоб привернути увагу до життя, П. Загребельний пише: **Найкоротший шлях насичення для людини – хліб і м'ясо. Так і життя.** Ніяких відхилень (34, с.239).

2.1.1.3. Оцінні, або синтаксичні конструкції з „емоційною оцінкою сприйняття буття”

Для такого типу речень характерне поєднання існування предметів у зв'язку з їх емоційною оцінкою. Щоб краще описати наявні речення у романі, ми виокремлюємо наступні підгрупи. Першу з них складають речення оцінно-окличні, де оцінка супроводжується окличною інтонацією та займенниками **який (-а, -е, -і), якесь (якась)** і **таке**. Сюди, на нашу думку, варто залучити речення на зразок: *А вже обступали її демони смерті, які ждали, коли захлинуться її сини власною кров'ю. **Який жах!*** (34, с.601); *Кат, який плаче над своєю жертвою. **Який жах!*** (34, с.671); *Вона тільки зітхнула. **Який дивний світ!*** В ньому можливий навіть алах (34, с.436); ***Який глум!*** Вважався повелителем усього живого й неживого, а тут став рабом своїх рабів (34, с.218); *Волів жити із заплющеними очима, сліпим, незрячим! **Яка ганьба!*** (34, с.255); ***А яка там земля!*** Вся зелена,зелена, як прапор пророка...(34, с.435); ***Яка облуда!*** Як могла вона бодай на мить підпустити до себе отруйну змію спокоєння й примирення! (34, с.302); *Нарешті вона може нікого не жаліти! Себе теж. **Яке щастя і яка свобода!*** (34, с.673); *...Якщо поклонишся мені, то все буде твоє...**Яка облуда!*** (34, с.152); *Байда! Отой козак нерозумний... **Яка подібність!*** Тільки цей старіший...(34, с.591); *Тепер Султан повертався і за кілька місяців мав бути в своїй столиці. Слав про це вість своїй Хуррем і цілував повітря, цілував простір від радості, наближаючись до неї. **Яке лицемірство!*** (34, с.604); ***А які ж діти!*** Сини гінкі, мов кипариси, Міхрімах у дванадцять років уже така заввишки, як її мати...(34, с.422).

Займенниками **якесь** і **якась** автор виразив невпевненість, наприклад: ***Якась загадкова хвороба.*** Ніхто й не знає (34, с.585); *Але ж співало тим самим голосом, який мучив Сулеймана вдень і вночі повсюдно. **Якесь непорозуміння*** (34, с.142). Тоді як із займенниками **такий, така** знаходимо речення з негативним відтінком: *Вже й не дивлячись, гидливо відчувала поряд з собою цього людину продавця. **Боже праведний! Таке нікчемство, така нищість...*** її,

молоду й зухвалу... (34, с.301). Дали свій відбиток на написання роману „Роксолана” Коран, література, закони Шаріату, мусульманські традиції, які вивчав Павло Загребельний та про які він згадує у самому творі: *На дивані Люфті-паша, здіймаючи руки, вигукував: – О шаріат! О віра!* (34, с.502); *Вулицями Стамбула, розпанахуючи халати, здіймаючи руки, гасали ошалілі фанатики, проклинали гяурку-чарівницю, яка засіла в Топкапи, репетували: – О шаріат! О віра!*(34, с.385).

З-поміж наявних речень варто виокремити в окрему групу оцінно-стверджувальні, а саме: *А яка жінка знесе торжество суперниці? Вже ліпше смерть!* (34, с.426); *Так ніби чоловік, який рятував Їй життя, міг замахнутися на це життя. Безглуздя, безглуздя!* (34, с.274); *О прокляття влади! Повезіть мене хоч на лови!* (34, с. 400); *Мій незламний, мій безсмертний дух!* (34, с.325); „*Королівна!*”, – радо галасував панотець Лісовський, притискаючи до себе маленьку доньку (34, с.33); *...Бо ж стала, як усі. Вибратися з рабства через рабство ще більше, ще безнадійніше. Як усі? Неправда! Має всіх перевершити і перемогти* (34, с.142); *Прокляття і безглуздя! Забула, що має гукати, кликати на поміч...*(34, с.130); *В очах її потемніло. Прокляття, прокляття! – Чому ж саме тобі?* (34, с.181); *Злий дух, символ всілякої жорстокості й кривавих злочинів* (34, с.602); *Цілий світ! Заплутаний, безконечний, розділений, монотонний і страшний у своїй безвиході!* (34, с.80); *Проклятий світ! Проклятий і заклятий!* (34, с.119); – *Отак і йти? Я ж рабиня. – Іди, йди. Ще тебе покличу. – Мала втіха!* (34, с.53).

Крім вище зазначених типів оцінних речень, уналежнюємо сюди й ті, що констатують оцінку предмета, наприклад: *Я хотів її собі, але глянув і не зміг покласти в постіль. Самі ребра* (34, с.398); *Негайно знайти для нього двійника! Валіде, бач, здогадалася зробити це для Мустафи. Геніальна злочинність* (34, с.599); *Сулейман почув на маніській вулиці, як Ібрагім грав на віолі. Небесна гра* (34, с.16); *Я купець, а купець повинен купувати також вісті про все, що діється довкола. Надто вісті високі* (34, с.74); *Султанська мати розглядала Настю довго, уважно й повільно. – Гм. Дивне волосся,*– мовила мовби до самої

себе (34, с.85); *Дзеркала були як вода. Полюск глибинний і загадковий* (34, с.12); *Не чіпайте мене! Нещасне дитя... Може, ви зможете його воскресити?* (34, с.322); *Життя легке і привабливе. Навіть коли пробував іноді допомагати батькові, думав так само* (34, с.13).

2.1.1.4. Субстантивно-оцінні

Беручи до уваги інформацію, що основу таких речень складає іменник із позитивною чи негативною оцінкою за семантикою, проаналізували субстантивно-оцінні речення, наявні у романі „Роксолана” та дійшли до висновку, що автор показав читачеві опис міста та життя у ньому, а також характеризував людину з позитивного/негативного боку.

Тому маємо синтаксичні конструкції із позитивною характеристикою людей, зокрема: *Бо ж вона тепер султаниша. Всемогутня повелителька* (34, с.302); *Накривлений, як у султана Мехмеда Фатіха, ніс, товстезні пишні вуса, чорнюща борода. Чистісінький тобі паша!* (34, с.19); – *Козаки?Що це за люди? – Невпокорені. Вільні, як вітер. Лицарі* (34, с.443); а на протигагу їм – *Що це? Самі ж відповідають: – Шайтан! Шайтан!* (34, с.602–603); *Його Хуррем, його Хасекі – ворогиня. Зрадниця.* (34, с.633); *Він поглянув на неї уважніше, прискіпливо, недовірливо, навіть зневажливо. Нікчемна самозванка!* (34, с.53); *Ну, а без провозжато не дійдеши навіть до пекла. – Вибрав тебе в провозжаті? – Мерзенний євнух з кухонь. Я відпровадив його до пекла* (34, с.626); – *Старий ошуканець, – бурмотів гидливо Гріті, спотикаючись у темряві* (34, с.27); *Тут же, де грішила, мала прийняти чужу віру... Цнотлива блудниця* (34, с.152), де яскраво виражено негативну оцінку людини.

Щоб описати ситуацію в місті та його вид, П. Загребельний вжив такі речення: *Гуляння від голоду. Від розпачу. Від самотності* (34, с.335); *Стамбул поставав у всій своїй обідраній, брудній, пересиченій диким життям красі. Тілесні корчі вулиць* (34, с.335).

2.1.1.5. Спонукально-бажальні – речення, структура яких, зазвичай, – усталені вислови (накази, вимоги, команди, попередження, форми привітань і

побажань). У романі знаходимо тип речення, яке, за класифікацією В. Бабайцевої, відносять до **спонукального-попередження**: *„Загорілося далеко..., але вогонь одразу перекинувся через затоку, а ще швидше полинув по Стамбулу розпачливий крик: „Янгуйн! Янгуйн!” – „Пожежа! Пожежа!...”* (34, с.466).

2.1.1.6. „Називний уявлення”

Окремо від інших виділяємо ще один тип іменних речень – „термін для позначення синтаксичної конструкції з іменником або кількісним числівником у ролі стрижневого слова” [54, с.10] – **„називний уявлення”**. У романі цей тип речення представлено зразком: *„– Це кров невірних. – Але ж однаково вона червона. **Людська кров**”* (34, с.406), оскільки увага читача звернена до асоціацій, яке викликає слово (різновид словесного називного). Статичну картину періоду року (літній час) згадано реченням: *„**Серпень**. Падали зорі”* (34, с.614).

Конструкції, у яких головний член речення „репрезентує функцію власне називання. Ці конструкції призначені для номінації будь-яких об’єктів навколишньої дійсності: закладів, літературних творів, газет, установ товарів тощо” [73, с.12], називають **власне називними**. У ході нашого дослідження таких речень виявлено не було.

2.1.2. Ланцюжки нанизаних односкладних речень репрезентації

Мовознавиця М. Лужковська називає групи нанизаних номінативних речень, що використані у романі „Роксолана”, ланцюжками [49, с.103], тоді як інші дослідники – рядами, тобто мається на увазі поєднання двох і більше номінативних речень, що об’єднані одним змістом.

Провівши дослідження, ми виявили низку груп нанизаних односкладних речень репрезентації. На нашу думку, П. Загребельний робив це для того, щоб донести читачеві певну мету, а саме:

а) опис природи: *Скелясті шляхи, гори й гори, вузькі проходи, долини бездонної глибини, далі кам'яниста рівнина від Султанії до самого Казвіна* (34, с.668–669); *Суцільні гостряки вершин, бездонні урвища, пишні ями нічного зла* (34, с.586); *Потоки, багновиська, розламані містки, баюри* (34, с. 252); *Велетенські рівнини, могутні гори, палаючі небеса, блискавиці, бурі всесвітні* (34, с.553);

б) називання абстрактних, філософських понять: *Проклятий світ! Прокляте життя! Ні спільника, ні помічника...*(34, с.213); *Вмирає людина, але живе краса. Краса природи. Краса жінки. Краса творення* (34, с.415); *Пригніченість, заздрощі, ненависть, плітки, темна хтивість, збочення. Тільки тепер збагнула всю нищість і бруд гарему, збагнула, вжахнулася, сповнилася відразою* (34, с.445); *Для османів походження не важило. Тільки заслуги, вірність, відданість і особисті гідності* (34, с.14); *Звичні речі! Багатство! Розкіш! Чи думала вона про таке ще зовсім недавно?* (34, с.248);

в) опис людини, її зовнішніх рис, характеру, вподобань і почуттів, навіяння спогадів, напр.: *Сулейман прийшов до Роксолани вночі, весь залитий слізьми. Мокрі очі, мокрі вуса, мокрий слинявий старечий рот* (34, с.671); *Султан полюбив її – уярмлену, понижену, пригнічену. Співбесідниця, сповірниця, знаряддя насолоди, іграшка* (34, с.538); *Все мало слугувати пишноті й величанню. Одяг, постава, слова, вчинки* (34, с.541); *Шах-заде рвався на війну, але війни для нього не було, зате міг замінити її ловами. Однаково вбивство, кров, гонитви, переслідування, знемога, безмежжя просторів* (34, с.517); *Світанок сумління. Світанок любові в жорстоких очах. Стенів перевозданність. Орлів клекотання. Султанські гареми. Громи нестихаючі дум кобзаревих. Ревіння і стогін Дніпровських порогів. Гаків між ребер* (34, с.614); *Не запобігав її старінню, хоч і помічав, як змінювалося її обличчя з роками. Там зжовклість, там плямочка, там пересохла шкіра, там зморшка* (34, с.634); *Обпалювало його світло від неї, тепер обпалила ненависть.... Твій дух отруйний, сила згубна...*(34, с.636);

г) опис приміщення: *Настя опинилася у залі прийомів уперше. Два ряди вікон, галереї з різьбленими решітками, жовтогарячі фаянси в квітах і травах, мереживо різьбленого каменю й дерева, килими, столик з ласощами, курильниці, посередині підвищення для танців, поряд високий трон для султана, низенькі стільчики для валіде, султанських сестер і Махідеван (34, с.87); Щоб вивити матері особливу честь, султан відвідав її у власнім її покої, де все було йому знайоме: білі килими, низенькі столики, сурик орону, виписані золотом на кольорових шибках, курильниці й світильники. Коран на коштовній підставці, мармуровий водограй (34, с.201);*

г) опис побутових предметів: *...начіплювали на неї оздоби, тим часом маловартісні, з важкого, карбованого срібла. Серезки, браслети на руки й ноги (34, с.86); Якись послання, грамоти. Дорогий папір, дороге чорнило, печаті (34, с.510); Ібрагім вирішив зодягнутися купцем. Кольорові мережива, чорний оксамит, золотий ланцюг на шиї, персні з великими самоцвітами, крилатий капелюх з коштовним плюмажем (34, с.18); Городини й садовина мали бути свіжі, коні — підковані. Товари якісні. Терези справні. Аршини не вкорочені (34, с.338);*

д) окреслення часу, напр.: *Старість розсипалася по жилах, мов сухий пісок. Пісковий годинник часу, віку, вмирання (34, с.533); Назви, спогади, руїни (34, с.252); Дні, тижні, місяці (34, с.558); Наперед визначена смерть. Усе наперед визначене. Приреченість (34, с.598); Велетенське місто відступало від нього, затаювалося у своїй незбагненності, залягало в нерухомості, як сонячний годинник. Тільки тінь пересувається по колу. Безчас, мертвота (34, с.95).*

Почасти спостерігаємо, що за допомогою таких речень автор намагався привернути увагу читача до деталей, відобразити напружену атмосферу, зокрема це описують такі речення: *На ніч прибули в Чорлу. Город ще більший за Сіліврію. Три джамії, грецька й вірменська церкви. Кілька ханів і навіть велике медресе, збудоване великим візиром султана Баязида Чорлулу Алі-пашою (34, с.252), Блукала по гарему. Холод, протяги, сирість (34, с.445);*

Вона виходила в мощені білим мармуром двори... Місце вічних втрат, прокляття, прокляття! (34, с. 613–614); *Крики і зойки, безконечні потоки одурілого від стиску і жароти люду, лайка погоничів, сморід тварин, коні, воли, буйволи, верблюди, віслюки, мули, покван, озвіріння* (34, с.608).

Отже, як бачимо, Павло Загребельний у одному із своїх історичних романів під назвою „Роксолана” якнайповніше розкрив вживання односкладних речень репрезентації, які, у свою чергу, поділяються на буттєві, вказівні, оцінні, субстантивно-оцінні. До кожного типу речень знаходимо яскраві приклади із художньої спадщини автора, котрий, на нашу думку, зумів відтворити колорит того часу, приклавши чимало зусиль задля вивчення літератури, релігії та законів. Щоб краще описати все побачене, активно послуговувався групами нанизаних номінативних речень, що підсилюють атмосферу роману.

2.2. Синтаксичні особливості функціонування односкладних речень апеляції

Усі вокативні речення, згадані у історичних романах П. Загребельного „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан”, розглядатимемо у двох ракурсах:

- а) функційно-семантичному;*
- б) структурному.*

Розглянемо кожен з цих типів більш детально та з'ясуємо, які ж синтаксичні конструкції односкладних речень апеляції використав автор.

2.2.1. Різновиди вокативних речень: функційно-семантичний аспект

Порівнюючи ряд досліджуваних конструкцій із називними, можемо зробити висновок, що їх теж можна поділити на певні групи. Серед них виокремлюємо *речення-заклики, речення з виразною спонукальною функцією, речення-реакції мовців, власне вокативні речення або звертання-характеристики*. Звернімо увагу на кожен тип.

2.2.1.1. Речення-заклики

Зазвичай реченнями цього типу гукають когось, просять чи вимагають якоїсь реакції на кликання, щось зробити, розказати чи пояснити.

У межах цієї підгрупи спробуємо здійснити класифікацію аналізованих нами речень з історичних романів. Речення, головний член яких за своїм лексичним вираженням йменує адресата мовлення, віднесемо до першої групи, котра виконує функцію гукання. Наприклад, – **Кузьмо!** – закричав йому вслід Силька. – *Куди ж ти, Кузьмо?* (35, с. 208); – **Іванице!** – покликав через деякий час Дуліб (35, с. 335); – **Вацьо!** – гукнув. – *Чоботи! І хай сідлають коней!* (35, с. 408); – **Григорію!** – здобувся нарешті князь на якесь рішення, – *Григорію, де ти?* (31, с. 337); – *А ось ти й повіриш. Демку!* – гукнув я. – *Покажи пану ротмістрові привілей королівський* (36, с. 143); *Світляна побігла до нього, хотіла ще здаля гукнути „Маркерію!” або просто „Агов!”, але тоді б пропала несподіванка, на ніщо б звівся намір приголомшити* (33, с. 528); – **Світляно!** – гукнув Маркерій ще здаля (33, с. 554). Бачимо, що гукають за чоловічим та жіночим іменем. Окрім цих прикладів, наводимо зразки гукання за прізвищем (напр., **Милостивий пане Корицький!** *Писав до мене пан воєвода сандомирський, аби я війну занехаяв і назад додому вернувся* (36, с. 293); – **Чаплинський!** – гукав я (36, с. 120)), родинними зв'язками (напр., – **Отче!** – вслід батькові ще раз крикнув князь Андрій, [...] (35, с. 180); – **Сину мій!** – занадто урочисто вигукнув Ізяслав. – *Завше любий будеш моєму серцю* (35, с. 81); – **Мужу!** – гукнула щосили. – *Чуєш мене? Він не чув* (32, с.144–145)), соціальною належністю (– **Шпільмани! Шальке! Рюде!** (32, с. 109); *Аж біжать мої хлопці назад перестрашені та ще здалеку гукають: „Пане сотнику! Пане сотнику!”* (36, с. 284); *Їй стало шкода його, покликкала тихо: –* **Імператоре!** *Мовчав. –* **Ваша величність!** *Нічого* (32, с.144–145)), професією (– **Професоре!** – *Отава не міг ухопити віддиху. – Там...мій...мого...син...* (31, с. 118)) чи віком (*І коли впершись руками в круглі голиші, схилився над водою і ще не вмочив навіть губ почув зовсім близько позаду неголосне: –* **Чедо!** (болг. – Хлопче!) *Він озирнувся, але нікого не побачив. Подумав, що негоже йому*

лякатися першого стрічного, знов нахилився над водою, став пити. – **Чедо!** – озвалося знову позад нього. – *Хей, Божидар! На тебе думам!* (31, с. 209)).

Яскраво представляють функцію розповісти щось, пояснити, зробити такі синтаксичні одиниці, як-от: – **Таїсо!** *Сі-сі!* – нагадав про себе поет. Зверни увагу на свого давнього знайомого (31, с. 17); Я сказав їм: – **Браття-товариші!** *Приймаємо вас до себе, хочемо, щоб пішли разом з нами за волю й честь народу нашого. Чи ж підете?* (36, с.181); *Гей, обізветься пан Хмельницький Отаман-батько Чигиринський: „Гей, друзі-молодці, Браття козаки-запорозжці! [...]”* (36, с. 233); – *Манюню, скажи! – Геть! – Манюню!* (35, с.180–181); – *Гаразд. Тепер послухаємо Джелалія. Филоне! Присунься-но ближче!* (36, с. 362). Сюди ж, на нашу думку, слід віднести вжите автором звертання, що має на меті відтворити історичну епоху саме періоду завоювання Болгарського царства, де головний член у реченні виражений болгарською мовою: *Ніколи не забуде болгарських своїх братів, тяжкий перехід через македонські гірські шляхи, Амастріанський форум і болісні вигуки: „Майчице моя! Оче мі ізгорях!”* (31, с. 374); *...а серед тисяч полонених прокотилося щось мовби зойк чи стогін, а там, од огнищ, один з-перед одного рвалися болісні, скаржливі вигуки: – Майчице!* (болг. – Матусю!) (31, с.229).

На противагу цим двом групам виокремлюємо третю, до якої віднесемо вокативні речення, що мають на меті закликати мовця на щось зреагувати. Здебільшого серед фактичного матеріалу фіксуємо речення на позначення істот, бо саме вони становлять більшість з-поміж усіх груп звертань. Констатуємо, що речення на зразок: – **Іванице!** – покликав Дуліб, повертаючись до кам'яного свого притулку, який мало не став останнім. – *Спиш, чи що?* (35, с. 14); – *Король же тобі дружбу пропонує, чув я. – Гей, брате Самійле! Знаємо ми з тобою грецьких богів, римських імператорів, всі сузір'я на небі й вітри в степах, та й усіх королів знаємо!* (36, с. 390); *...з жалем поглядав на свою квітку, яка могла зів'янути від палаючого сонця, і, втративши надію виходити що-небудь, став тихенько кликати: „Величко! Величко!”* (31, с. 59); **Величко-о!** – *закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуючи*

випручатись. – **Величко-о!** (31, с. 60) дають можливість зробити висновок, що заклик відбувся як за чоловічим, так і за жіночим іменем. Також заклик було здійснено, зважаючи на родинні зв'язки (напр.: *Міхрімах* теж у дорогому хутрянному вбранні, дерлася до матері на руки, лепетала: „**М-ма, м-ма!**” (34, с. 248); Дійшло до того, що чернігівські князі стали кликати до себе Ізяслава: „**Брате!** Зайняв Святослав Ольгович нашу волость у вятичах, давай підемо на нього. Коли ж проженемо його, то підемо й на Дюргія в Суздаль і або ж мир з ним сотворимо, або ж битимемося” (35, с. 16); А Лепетя голосила: **Синочку мій, пастуше мій, дитино моя!** Хто ж мені буде худоби доглядати? (33, с. 599); – **Батьку!** – щосили закричав Борис, влітаючи до кабінету (31, с. 289); – **Ваша величність! Мамо!** Роксолана гидливо відсунулася від свого зятя (34, с. 625)), соціальним статусом (напр., – **Гей, пани!** – гукали козаки. – Годі вам по шанцях лазити, дорогі кунтуші нівечити! (36, с. 421); – **Що там у тебе?** – поцікавився я. – **Пане старший!** Тут неподалік у містечку сьогодні набиватимуть на палю чоловіка! (36, с. 61); Однак єпископ Євфимій, видно, забувши, кому має служити, відразу по обідні, коли мав би освятити високий намір Ізяславів, неочікувано для всіх з слізьми на очах став благати Ізяслава: – **Князю!** Помирися! Ліпше тобі впокоритися, аніж рать підіймати на стрія (35, с. 363); – А ми їм гукнемо: „**Гей, люди!** Які живі, то вставайте! Пан гетьман Хміль зволів не лякатися і воскресати. А ми вас одпровадимо аж до панів шляхти!” (36, с. 286)), місцем проживання ([...] – „**О улюбленці мої кияни!** Поможіть мені, хто на конях, хто водою в суднах на моїх ворогів і на ваших: бо не мене самого хотіли вбити ці недруги, але й вас викоренити!” (35, с. 22)) чи релігійним переконанням (– Без посилення на Коран фетва не мала законної сили, тому шейх-уль-іслам наводив слова цієї книги, в якій не було жодної згадки про любов, зате мало не всі сури сповнені були закликів до ненависті й ворожнечі: „**Віруючі!** Воюйте з тими з невірних, які близько до вас: хай знають вашу жорстокість. І вбивайте їх, де зустрінете” (34, с. 286)).

2.2.1.2. Речення з виразною спонукальною функцією

Активність людини, забезпечення її реакції на попередження, заборону чи наказ, – усе це передбачає спонукальна або стимулювальна функція української мови, що спрямована на виконання адресантом певних завдань.

Найперша група із функцією *попередження* представлена в історичних романах такими синтаксичними одиницями: [...], і з того боку вогню прокричав до нього Борис: „**Батьку! Пісок**” (31, с. 107); **Гей, пани!** – гукали козаки. – Годі вам по шанцях лазити, дорогі кунтуші нівечити! (36, с. 421); А далі грякнуло червоно-чорним в одному місці, в другому, в третьому, і коло самих ніг у професора Отави теж щось грякнуло й розблисло пекельним вогнем, [...], і з того боку вогню прокричав до нього Борис: „**Батьку! Пісок**” (31, с. 107). Тоді як речення на зразок: *І як понесло ж султана! Аж його мати налякано закричала: „Сину мій! Перестань, а то в тебе нічого не лишиться!”* (34, с. 234) вказує на функцію заборони.

Гей, Іванцю, Демку! Коней мені і сотню гетьманську зі мною! (35, с. 280); *Заспіваймо ж! Вацьо! Про князя Йвана!* (35, с. 236); – *Гей, пане підстаросто! Де ж ти! Виповзай, тхоре, з своєї нори смердючої! Гей!* (36, с. 120); – *Султане, схаменися! Мій повелителю! Я ж ваш макбул, ваш мергуб, ваш махбуб!* (34, с. 399); – *Ти!* – зиркнув на нього Воевода. Тоді сказав Положаєві: – *Візьми в нього дитину, а він хай підніме отого з конякою* (33, с. 470); *Стій і слухай. І хай знають усі. Я руську княжну беру в жони. – Імператоре!* – *Вона стане імператрицею!* (32, с. 106) – подані зразки якнайповніше виражають функцію наказу у текстах романів.

2.2.1.3. Речення-реакції мовців

Маючи теоретичні знання про дослідження вокативних речень відомими лінгвістами, як-от: О. Кулагіним [44, с.142–154], М. Скабом [67, с.180–181] та Н. Вітрук [19, с.144], ми поділили наявні у романах односкладні речення апеляції як реакції мовців на певні ситуації комунікації та виділили одиниці:

- а) з позитивною оцінкою;
- б) з негативним відтінком;
- в) з нейтральною оцінкою.

Наприклад, такі речення, як: – *Хай легенько тикнеться!* – **Синочку ж мій!** – *Дай хоч пальцем ткнути!* (35, с.378); *Козаки заступали мене від шляхетських куль, кричали стурбовано:* – **Батьку!** *Поберігся б!* – *Самі впорасьмо!* (36, с. 412); – **Пане Хмельницький! Пане гетьмане!** *Зглянься на мене! Я – Виговський Іван, писар з-під Боровиці...* (36, с. 200); – **Таїсо!** *Сі-сі!* – *нагадав про себе поет. Зверни увагу на свого давнього знайомого* (31, с. 17); **Борисе!** *Людині мало самого тільки собору! Людині потрібен цілий світ! Почуй мене і зрозумій!* (31, с. 537); *Я підвівся за столом, підставив келих, щоб наповнив його джура, припросив товариство:* – **Панове-браття!** *Пито вже й за моє здоров'я, і за здоров'я гетьманиші Матрегни, і за все добро й пожиток для всіх нас* (36, с. 363); *Вона йде від мене, і я йду за нею, доганяю й не можу наздогнати, ніколи, ніколи:* **Ей, козаки, діти, друзі!** *Прошу вас, добро дбайте[...]* (36, с. 511); – **Гетьманишо наша дорога!** *Чолом тобі! Шана козацька! Любимо тебе всі, як і гетьмана нашого* (36, с. 373); *Войтишич був перший у В'ячеслава. [...] – Князеньку мій дорогий!* *Обіймалися з В'ячеславом хрест-на-хрест, цілувалися довго, старанно, з смаком, мізинцями змахували зрадливі сльози, що так і рвалися викотитися з старечих очей* (35, с. 412); – **О чоловіче Божий!** *Наспів час Божої помочі й пречистої Богородиці і твоєї мужності й кріпості* (35, с. 246); **Крулевно моя!** *На всі дні року, на кожен день – нове вбрання, одне ліпше другого, багатше й коштовніше* (36, с. 209); **Земле рідна!** *Лежиш ти без меж, незмірима й незглибима, як цілий світ, багата, прекрасна, добра і єдина* (32, с. 272); **Земле мила!** *Стрічала його вся в зелених роздзвонах Києва, в дівочому співі, в шумові вод, у шелесті листя, в бджолиному гудінні золотому...* **Земле моя!** (35, с. 373); **Ваша величність!** *Тільки незрівнянна могутність вашої імперії не дає їй розпастися і поруйнуватися від безладу* (34, с.203–204); – **Великий хане!** – *мовив я. – Хай буде вічна слава твоя, твоєї руки і твоєї осяйної зброї* (36, с. 160); – **Князю!** *Служив тобі вірою і правдою... В поруб, у холод, у мокрість...* (31, с. 565); – **О ваша величність!** *Хай Аллах дарує вам здоров'я і радість для очей! Я молитимусь за вас вдень і вночі!* (34, с. 327); **Гей, браття моє полегле та невмируще!** *Сумують за вами і*

стен, і зозулі, і вовки, і вітри, сумуємо й ми всі і хочемо влаштувати вам похорон козацький та й влаштуємо ж! (36, с. 183); – **Світляно!** – гукнув він, вибігаючи на дорогу. – Світляно – це я! (33, с. 710); Підлітали до мене посланці, козаки, сотники, раділи: – **Батьку!** Вже зусіли ми їх! (36, с. 434); І враз метнулося з тихої темряви щось біле, війнуло мідявим волоссям, крикнуло: „**Тату!**” – вже повисло на шиї у князя Юрія, а він невміло розставив руки, нахилився, стояв незграбно й розгублено, так наче боявся впустити на землю оте біле, щоб воно не розбилося, мов крихке заморське скло. „**Тату!**” – крикнуло воно ще раз, [...] (35, с.121); – **Князю мій дорогий!** Бачив тебе тут малим хлопцем, а тепер ти вже й сиву бороду маєш, будь воно прокляте все на світі, хай би не бачили того мої старі очі! (35, с.383); А другий жалісливо промовив: – **Ой отче!** (33, с.587); Де тут взялися, як дісталися сюди, звідки довідалися про поле смерті, хто вони й що? **О мої згорьовані сестри!** (36, с. 420); **О бідолашина!** Серця свого не роз’ятрюй журбою! (36, с.412); Хтось прийде, присунеться нечутно, [...]. прошепоче ласкаво: „**Батьку!**”, але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю (36, с.7); – **Діти мої!** – схлипнув Ізяслав, і те видовисько розплаканого князя попереду закутої в залізо жорстоколицької дружини попервах здивувало й навіть розсмішило киян, почулися вигуки: – Ти диви! – Плаче! – Князь плаче? – Та не плаче – реве! – Рюмсає! Але Ізяслав знав, чим дійняти простого чоловіка, він ще пустив два струмки з почервонілих очей, знову прохлипав: – **Діти мої!** (35, с.359–360); Що ю взяли попри коні, попри коні на ремені, тота плаче: „**Ой Боже ж мой! Косо моя довгенькая! Не мати тя розчісує, возникбичем розтріпує!**” (34, с.249); – **Ваша величність!** Я тільки простий чоловік – що я можу? (34, с.450); – **Князю!** Батьки, сини й брати наші згинули в битвах за тебе або попали в полон. Тепер хочеш, щоб вигинули й усі ми. Не хочемо того. Іди собі геть з Києва! (35, с.372); – **Ваша величність!** Усе він збагнув. Але боїться (34, с. 535); – **Ваша величність!** Які можуть бути таємниці від вас! (34, с.452); І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом

напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі: „**Ой Богдане, Богданочку!** Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала” (36, с.20); – **О грішна душо моя!** – тільки й устигла прошепотіти Лепетя, а Положай мовчки пішов на дно, дивуючись, що його хитрощі так і не пригодилися йому вжитті (33, с. 607) яскраво ілюструють читачам **позитивну оцінку** із почуттями *благання, прохання, захоплення та возвеличення, вдячності, поваги, радості, жалю і співчуття, покаєння.*

Знаходимо у романах і речення на протиположну позитивній оцінці, що виражають **негатив**, переданий такими емоціями і почуттями, а саме: гнівом (напр., *Імператор мовчав. Дивився на Забуша. Тоді сказав: – Іди геть. – Імператоре! – Геть!* (32, с.105–106); – **Холопе!** – гнівно крикнув Ярослав, підіймаючи коня над доглядником. – *Та чи відаєш?* (31, с.200); – **Ти!** – посунув на нього конем Ганжа. – *Хто ти є, нікчемний виплодку?* (36, с.179); – *Мовчати!* – звелів йому сінкел і тепер уже сміливіше ступнув знову до риштувань, на яких височів грізний Сивоок. – **А ти! Що ти? Смердючий рус! Поганин!** (31, с.377); – **Ти!** – заревів Аганіт. – *Я віддам тебе...Я...я зажену тебе...Ти будеш у мене!..На острів!...Ось!! Я покажу тобі! На острів!...* (31, с.390); – **Холопе!** – гнівно крикнув Ярослав, підіймаючи коня над доглядником. – *Та чи відаєш?* (31, с.200)), докором (напр., **Ласкавий боже!** *А дістається чомусь все це лиш одному чоловікові! І за що?* (33, с.526); „**Боже мій, Боже!** *Чому опустив мене – став оддалеки від рятунку мого, від слів мого стогнання*” (31, с. 179); *Мертвий. – О добрі боги і боги землі! Чому ви так чините? Чому забираєте найкраще, що маю, а полишаєте невідь-що?* (31, с.129); *На radoцax безтямних од тої здобичі, що тисячократно перевищувала корсунську, співано й пісню про мене, щойно складену: Ой Хмелю, Хмелику! Вчинив єси ясу І поміж панами Велику трусу!* (36, с.304); – **Ваша величність!** *Ну які ж з нас візири?* (34, с. 511); – **Ваша величність, ваша величність!** *Чому ви не захотіли його слухати?* (32, с.241); – **Ваша величність!** *Як ви могли забути? Я запропонував вам. Порадився з вами* (34, с.197); – **Ти!** *Як смієш? Гяурка!* (34, с.334); **Ласкавий боже!** *А дістається чомусь все це лиш одному чоловікові! І за що?* (33, с.526)), обуренням (напр., „**Боже мій, Боже!** *Чому*

опустив мене – став оддаєки від рятунку мого, від слів мого стогнання” (31, с.179); – Мій син помер. – Але я теж ваш син. – **Ви!** Син? Ні, мій син помер (32, с. 198); – **Ваша величність, моя султанишо!** Доки ж, доки цей мерзенний грек буде панувати? (34, с. 386); – Навіщо ви прийшли? – спитала вона холодним голосом. – Я вас не кликала. – **Хасекі!** – Ніяка я вам не Хасекі (34, с.322); – **О грішна душо моя!** – тільки й устигла прошепотіти Лепетя, а Положай мовчки пішов на дно, дивуючись, що його хитрощі так і не пригодилися йому в житті (33, с.607); – **Батьку!** – **Синку!** – Оце ж, батьку, й не підждав мене та не дав мені стукнути хоч миришавенького панка? (36, с.244); – **Батьку!** – гукнув обурено. – Ну, чи бачено ж таке! Вчора приїдять одразу аж два мурзи (36, с.156); – Я? **Батьку Богдане!** Та чи ж ти не знаєш мене? – Сказав: не знаю. Набрид ти мені своїм криком (36, с.329)), насмішкою (напр., Він піддався наївні баєчці про високе походження і про чистоту мало не ангельську. **Ібрагіме, Ібрагіме!...** (34, с.54); **О вороже любий!** Не можу без тебе! (34, с.630); – **Князеньку!** – реготав позаду Бурмака, жалюгідний карлик, препаскудний базіка, набитий дурень. – А свинячого вуха? **Князеньку!** А хвостика! **Князюсику!** (31, с. 408)), тривогою та страхом (Бо загине все. Всі загинемо. **О божє!** (33, с.702); – **Гасане!** – Ваша величність, – прошепотів він, – кров... на стіні кров (34, с.410); – **Моя султанишо!** Немає меж моїй стривоженості! (34, с.374);Щоб не піддатися спокусі справді кинутися за Ойкою, Дуліб повернувся до хижі, стиха обмацав принесене Ойкою, бо мало б воно ще зберігати на собі доторки її рук, тоді стиха покликав: – **Іванице!** Хотів упевнитися, що той спить, [...] (35, с.340)), переляком та печаллю (напр., Євпраксія прокинулася від жаху. Коло її ліжка стояла в темряві Вільтруд, біліла в пітьмі чистим своїм лицем, тихо кликала: – **Ваша величність, ваша величність!** – Що тобі? Налякала (32, с.239); – **Шуйцю!** – злякано якось гукнув Ярослав. – **Забаво!** Куди? Вона зникла від нього, мовби й не було її зовсім на світі (31, с.305); Від одного крику сполошився весь табір: „**Братиці!** Вже ні одного полковника немає в таборі! Всі повтікали!” (36, с. 490); – **Отче!**– відчаєно сказав князь Андрій. – Що чиниш, князю Юрію? Але Юрій мав новий клопіт (35, с.180); – **Ой гості ж дорогії!** – зітхав не знати чи радісно, чи болісно боярин

Кисличка (35, с.171); Досить було йому сьорбнути кілька разів носом, пустити в бороду два струмки сліз, вигукнути крізь схлипування: „**Сину мій!** Чорт ти не...”, – і вже князь готов був знову кидатися туди, куди хотілося цим старим, зужитим, страшним у своїй зненависті до всього суцього, людям (35, с.245); *Роксолані* вість про смерть Гульфем принесла Кіната. Упала до її ложа, тіпало її всю від ридань. – **О Боже, Боже!** Вбили! Її вбили, о Боже ж мій! (34, с.329)), здивуванням (напр., – **О людоньки!** – сплеснула в долоні Лепетя. – Що за чоловік! Ну, то сідай, я сама зіпхну (33, с. 606); – І чого я сюди скакав? – зітхнув Іваниця. – Таку дівку кинув! **Боже!** Чого я тут не бачив? (35, с.188); – Хто? – Маркерій, – відповів юнак. – Маркерій? **О світе ясний!** Живий? – Та вже ж не мертвий (33, с.700); – **Князю!** Полишаєш Київ? – А що скажу киянам? Що повинно бути ще гірше, перш ніж стане трохи ліпше? Кияни занадто нетерплячі (35, с.409)).

2.2.1.4. Власне вокативні речення або звертання-характеристики

Виокремлюючи цю групу речень, слушно звернути увагу, що головний член таких синтаксичних одиниць містить оцінку адресата мовлення. Зразками, що яскраво ілюструють описане, можемо вважати: – **Ти! Поганицю! Сволото! Тварюко!** – телесувався коло нього Сивоок, підскакуючи то з одного, то з другого боку, виміряючи йому не так болючі, як шкулькі удари (31, с.129); – **Зраднице!** – вигукнула люто Махідеван. – М'ясо, продане на базарі! Ти зі мною посміла змагатися! (34, с.630); – **Невдячний!** – гукнув через стіл Генріх. – Ти свідок, що я не повірив! Я назвав Праксед імператрицею! (32, с.109); – **Падлюко!** – проказувала Берта. – Звідки народилася в тобі зухвалість образити королеву, яка має такого сильного мужа? (32, с.89); – Що ти вдіяв? Що ти накоїв! Ти, злодюго! **Вбивцю! Негіднику!** (31, с.129); – Весілля! – Яке? Де? **Дурню!** – Тут. Весілля! (32, с.51); – Ти хотіла мене вбити. – **Дурню!** Коли б хотіла – давно вбила (35, с.53); – **Богомудрий!** – гукнув ігумен. – А що за Меркурій? У нас же Меркерій був! (33, с.647); Адальберт скочив на ноги. „**Дурню!** Що ти наробив! [...]” (32, с.66); Стрижак поводив очима слідом за непомірно, плюнув йому вслід: – **Мракоумний земнородцю!** (33, с.727); – А то

й вивідник з чужої землі? – **О мракоумний земнородцю!** – визвірився Стрижак, [...] (33, с.483).

Отже, автор найчастіше вживає, як бачимо, речення-заклики, котрими гукають співрозмовника за статтю, соціальною належністю, родинними зв'язками тощо; а також речення із позитивною, негативною та нейтральною реакцією на дії учасника мовлення (радість, гнів, насмішку, здивування, переляк тощо).

2.2.2. Структурні особливості односкладних речень апеляції

Здійснивши ґрунтовний аналіз фактичного матеріалу, ми покласифікували речення-звертання за структурними моделями. Власне, це питання є одним із нез'ясованих у сучасній лінгвістиці. В основі нашого поділу закладено класифікації, запропоновані відомими українськими лінгвістами Л. Коваль та Н. Вітрук.

Найчастіше траплялися нам **однослівні вокативні речення**, які ми виділили в перший тип. Як зауважив мовознавець В. Пронічев, їх функція закладена в тому, щоб „виокремити адресата з-поміж інших слухачів” [63 с.39].

Переважає в основі таких синтаксичних одиниць іменник у формі кличного відмінка однини та множини. Зокрема, ілюструють це явище речення на зразок: – **Князеньку!** – склав ніби до молитви долоні боярин (35, с.183); – **Стій і слухай. І хай знають усі. Я руську княжну беру в жони. – Імператоре!** – Вона стане імператрицею! (32, с.106); – **Брате**, сказав до Гюргія і повторив: – **Брате!** (31, с.491); **На це Ростислав відповів братові так: Брате!** Кланяюся тобі. **Ти** за мене старший, отож як ти скажеш, **на те я пристану** (35, с.243); – **Батьку!** – щосили закричав Борис, влітаючи до кабінету. – **Батьку**, наші розбили їх під Москвою і женуть, женуть!.. (31, с.289); – **Князю!** Батьки, сини й брати наші згинули в битвах за тебе або попали в полон (35, с.372); – **Люди!** Людоньки, як же тепер? – **Ось, браття-товариство**, немає вже з нами нашого батька Хмеля і не буде. **А що козаки без гетьмана? Діти без батька – бджоли без матки** (36, с.457); **А я** в спокоював їх, як міг, і не відступав: – **Дітки!**

Гетьмани в битвах не гинуть! (36, с.412); *Від одного крику сполошився весь табір: „Братці! Вже ні одного полковника немає в таборі! Всі повтікали!”* (36, с.490); *Сам Ян Казимир, загубивши шапку, метався серед втікачів на коні, кричав: „Панове! Не покидайте мене! Не губіть вітчизни!” Його ніхто не слухав* (36, с.428).

Речення, в основі яких субстантивований прикметник, складають другу групу однослівних конструкцій, наприклад: – **Богомудрий!** – гукнув ігумен. – *А що за Меркурій? У нас же Меркерій був!* (33, с.647). – **Невдячний!** – гукнув через стіл Генріх. – *Ти свідок, що я не повірив!* (32, с.109); **О бідолашна!** *Серця свого не роз’ятрюй журбою !*(36,с.412);– **Ясновельможний!** – *Як не ти, то й ніхто вже!* (36, с.381). Тоді як основа, виражена дієприкметником, представлена у вокативному реченні „**Віруючі!** *Воюйте з тими з невірних, які близько до вас: хай знають вашу жорстокість. І вбивайте їх, де зустрінете*” (34, с.286).

Іншу групу яскраво представляють речення, в основі яких головний член виражений займенниковим іменником. Сюди ми відносимо речення на зразок: – **Ти!** – зиркнув на нього Воєвода. *Тоді сказав Положаєві: – Візьми в нього дитину, а він хай підніме отого з конякою* (33, с.470); – **Ти!** *Як смієш? Гяурка!* (34, с.334); **Ти!** – заревів Агапін. – *Я віддам тебе...Я...я зажену тебе...* (31, с.390); – **Хто!** – крикнув восьминник, хапаючись за меч. – *Я, – спокійно відповіли йому* (35, с.392);– **Ви!** *Син? Ні, мій син помер* (32, с.198); – **Ти!** – *посунув на нього конем Ганжа. – Хто ти є, нікчемний виплодку?* (36, с.179); – **А ти!** *Що ти? Смердючий рус! Поганин!* (31, с.390).

Добираючи відповідний фактичний матеріал із роману „Я, Богдан”, констатуємо, що Павло Загребельний саме тут вжив чимало вокативних речень, основу яких складає прикладка, а саме: **Гей, товариство-добродійство!** (36, с. 9); **Гей, браття-товариство!** (36, с.227); – **Браття-товариші!** *Приймаємо вас до себе, хочемо, щоб пішли разом з нами за волю й честь народу нашого* (36, с.181); – **Панове-браття!** *Пито вже й за моє здоров’я, і за здоров’я гетьманиші Матрегни, і за все добро й пожиток для всіх нас* (36, с.363); **Гей,**

панове-лицарі! (36, с.7); *Гей, друзі-молодці, браття козаки-запорожці!* (36, с.233); *Гей лицарі-браття!* (36, с.7); *Гей, браття-молодці!* (36, с.8); – *Панове-товариство, друзі мої й побратими!* – сказав я їм. – *У цій битві вирішиться наша доля і доля народу нашого* (36, с.228).

На противагу однослівним реченням апеляції виділяємо групу *кількаслівних речень-звертань*. Як правило, такі синтаксичні одиниці містять у структурі різноманітні поширювачі, окрім головного члена речення. Зазвичай ними виступають узгоджені *означення*, які, в свою чергу, можуть бути виражені *прикметником або прикметниковим займенником*. Уживання цих поширювачів продемонстровано у рядках на кшталт: – *Крулевно моя! На всі дні року, на кожен день – нове вбрання, одне ліпше другого, багатше й коштовніше* (36, с.209); – *Султане, схаменися! Мій повелителю! Я ж ваш макбул, ваш мергуб, ваш махбуб!* (34, с.399); – *Моя Хасекі! Ти живеш у найтишнішій столиці світу!* (34, с.433); – *Земле моя!* (35, с.373); – *Моя султанишо! Немає меж моїй стривоженості!* (34, с.374); – *Ваша величність!* – гукнула вона розпачливо і вхопила його за руку (34, с.611); *А Лепетя голосила: Синочку мій, пастуше мій, дитино моя! Хто ж мені буде худоби доглядати?* (33, с.599); *Земле мила!* (35, с.373); *Мій відчаю, мій тяжкоокий вороже! Твій дух отруйний, сила згубна* (34, с. 630); – *Князеньку дорогий!* (35, с.170); – *О суєто людська! Хто мертвий забажася сього дарування тлінного і волостей, погибаючи?* (35, с.247); – *О мракоумний земнородцю!* – визвірився Стрижак (33, с.483).

Траплялися випадки, коли одним із поширювачів був *додаток*. Це покажемо такими прикладами: – *Ей, сто тисяч свиней!* – заревів униз Забуш. – *Тут Генріх, імператор, він вас питає! Відповідайте!* (32, с.104) (головний член виражений числівниковою сполукою); – *О добрі боги і боги землі! Чому ви так чините?* (31, с.129); – *Новгородці мої любі, дружино моя, опора і надія землі Руської!* (31, с.347).

Як відомо, здебільшого до складу багатьох речень входять поширювачі – частки та вигуки. Ми ж стверджуємо, що Павло Загребельний використовував

їх також у творах, аби виразити емоції, враження тощо і виділяємо вокативні речення з вигуками за семантикою. Насамперед можемо виокремити в першу групу ті речення, де є так звані емоційні вигуки, напр.: *І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі: „**Ой Богдане, Богданочку!** Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала”* (36, с.20); ***О вороже любий!** Не можу без тебе!* (34, с. 630); *А другий жалісливо промовив: – **Ой отче!*** (33, с. 587); *На radoцax безтямних од тої здобичі, що тисячократно перевищувала корсунську, співано й пісню про мене, щойно складену: **Ой Хмелю, Хмелику!** Вчинив єси ясу І поміж панами Велику трусу!* (36, с.304); ***О вороже любий!** Не можу без тебе!* (34, с.630); – ***О ваша величність!** Хай Аллах дарує вам здоров’я і радість для очей!* (34, с.327); – ***О людоньки!** – сплеснула в долоні Лепетя* (33, с.606) тощо. До другої групи – речення із апелятивними вигуками, зокрема: – ***Ей, сто тисяч свиней!** – заревів униз Забуш* (32, с.104); ***Ей, козаки, діти, друзі!** Прошу вас, добро дбайте* (36, с.511); тоді як третю групу становлять синтаксичні одиниці зі спонукальними вигуками, а саме: ***Гей, пане Потоцький, пане Потоцький!*** (36, с.232); ***Гей, земле моя неозора!*** (36, с. 95); ***Гей, пане Потоцький, пане Потоцький!*** (36, с. 232); ***Гей, Джурило!** Ану ж бо покажи цьому!* (31, с. 98); – ***Гей, пане підстаросто!** Де ж ти! Виповзай, тхоре, з своєї нори смердючої! Гей!* (36, с. 120) тощо.

Ускладнюють структуру односкладних речень апеляції частки **ж, же**, наприклад у реченнях: – ***Ой таточку, ой же наш ріднесенький!*** (36, с.204); – ***Ой гості ж дорогії!** – зітхав не знати чи радісно, чи болісно боярин Кисличка* (35, с.171), надаючи підсилення змісту певного члена речення і всієї конструкції загалом.

За своєю структурою досліджувані нами вокативні речення можуть повторюватися й нанизуватися, утворюючи так звані ланцюжки чи ряди речень.

Наша класифікація нанизаних речень за структурою виглядатиме наступним чином:

а) повтор однакових однослівних та кількаслівних речень апеляції;

б) нанизування схожих за семантикою однослівних та кількаслівних вокативних одиниць.

До першої групи – **повтор однакових однослівних та кількаслівних речень апеляції** – ми зараховуємо відповідно дібрані зразки з історичних романів: *Стояла перед султаном зжовкла, як шафран, не могла вхопити віддиху, дивилася на нього такими очима, що він здригнувся, злякано вигукнув: – Хуррем! Хуррем!* (34, с.672); [...] і, втративши надію виходити що-небудь, став тихенько кликати: „**Величко! Величко!**” (31, с. 59); Він спав міцно й стомлено, а вона підійшла босо, нечутно під двері й гукнула: „**Дулібе! Дулібе!**”, так що він стрепенувся і щосили крикнув: „**Агов!**”; і від того крику прокинувся, вмить згадав Ойчин поклик і свою відповідь, кинувся до дверей і не знайшов там нікого (35, с. 315); Тепер прийшла в його сон і погукала: „**Дулібе! Дулібе!**” (35, с. 316); Снилось йому чи й не снилося, а серед ночі хтось кликав голосно: „**Кузьмо! Кузьмо!**” (35, с. 13); На кожне скикування головою наперестриб: „**Пане сотнику! Пане сотнику!**” (36, с. 39); „**Пане сотнику! Пане сотнику!**” – „А що, – кажу, – не знайдете в калині кого різати?” (36, с. 284).

У другу групу відносимо **речення-звертання, що утворені кількома рядами апелятивних, схожих за семантикою**. Прикладами слугують: – **Ти! Поганцю! Сволото! Тварюко!** – телесувався коло нього Сивоок, підскакуючи то з одного, то з другого боку, вимірюючи йому не так болючі, як шкулькі удари (31, с.129); – **Що ти вдіяв? Що ти накоїв! Ти, злодюго! Вбивцю! Негіднику!** (31, с.129); **Шпільмани! Шальке! Рюде!** (32, с.109); – **Ваша величність! Мамо!** Роксолана гидливо відсунулася від свого зятя (34, с.625); – **Пане Хмельницький! Пане гетьмане!** Зглянься на мене! Я – Виговський Іван, писар з-під Бровиці (36, с.200); Тільки вночі, без підслухів і підглядачів, плачучи над першим своїм сином, шепотіла йому рідні слова: „**Синочку мій! Дитино моя!**” – а вголос боялася промовити бодай слово, щоб не сполохати своє нетривке щастя, не відлякати насторожену долю (34, с.248); Що ю взяли попри коні, попри коні на ремені, тота плаче: „**Ой Боже ж мой! Косо моя довгенькая! Не мати тя розчісує, возникбичем розтріпує!**” (34, с.249); **Знадо і звабо моя!**

*Мотрононько! Три речі перевіряються в ділі: мужність у бою, смирення в гніві, любов у нужді [...] (36, с.194); Ще прошепотів щось. Здається: „**Кров моя, серце моє, вогонь мій!**” Та вже того ніхто не почув, і князь не чув нічого (35, с.429); **Мій відчаю, мій тяжкоокий вороже!** Твій дух отруйний, сила згубна (34, с.630).*

Підсумовуючи проаналізоване, можемо стверджувати, що для історичних романів відомого українського прозаїка властиве часте вживання поширених і непоширених за будовою вокативних речень. Проте автор здебільшого використовує однослівні речення та речення із означальними поширювальними компонентами у структурі. Ланцюжки, або так звані нанизані речення апеляції, що їх вживає П. Загребельний часто, мають на меті підкреслити його манеру письма. Власне, таким способом аналізу маємо змогу краще і ретельніше пізнати стиль П. Загребельного.

Висновки до розділу 2

У нашому дослідженні значну роль відіграла джерельна база, представлена історичними романами Павла Загребельного, як-от: „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан”. Проаналізувавши наявний матеріал, ми покласифікували його за *структурою та функційними особливостями*. Дійшли висновку, що автор яскраво використовує у манері свого письма романів як односкладні речення репрезентації, так і односкладні речення апеляції. Опрацювавши синтаксичні одиниці детальніше, ми поділили усі називні речення на дві групи: *а) окремі непоширені НР; б) ланцюжки нанизаних ОРР*. Беручи за основу класифікацію мовознавиці Н. Вітрук, здійснили поділ першої групи на такі підтипи: *буттєві, вказівні, оцінні, субстантивні-оцінні, спонукально-бажальні, „називний уявлення”*. Кожна з підгруп представлена яскравим ілюстративним матеріалом, виражає певну семантику, яку прозаїк хотів донести своїм читачам. Другу групу формують ряди номінативних речень, які ще називають ланцюжками. Павло Загребельний часто використовує у історичних романах такий тип синтаксичних конструкцій.

Щодо опису досліджуваних нами односкладних речень апеляції, констатуємо їх розгляд з погляду функційно-семантичного та структурного аспектів. *Речення-заклики, речення з виразною спонукальною функцією, речення-реакції мовців, власне вокативні речення або звертання-характеристики* – саме такі підтипи вокативних речень можемо виділити у межах класифікації за функцією та семантикою. Тоді як структурно звертання-речення представлені і однослівними, і кількаслівними (повторюючись чи нанизуючись), і навіть ланцюжками нанизаних синтаксичних конструкцій. Вокативні речення, як і номінативні, можуть мати у структурі означальні поширювачі (іменники, прикметники, дієприкметники), частки, вигуки, що підсилює емоційне сприйняття тексту романів.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІМЕННОГО ТИПУ У ЗЗСО

У шкільному курсі української мови вагоме місце посідає методика роботи із реченнями. Адже, на думку мовознавців, саме на рівні синтаксису в мовній системі можна чітко відслідкувати як функціональну, так і комунікативну роль усіх рівнів [51, 52]. Не залишаємо осторонь у цьому контексті й односкладні речення.

Беручи за основу чинну програму з української мови, констатуємо, що саме такий тип речень вивчають у восьмому класі, опрацьовуючи, зокрема, такі теми: односкладні прості речення із головним членом у формі присудка, до яких відносять означено-, неозначено-, узагальнено-особові, безособові, та у формі підмета (номінативні) [55].

Звернемо вашу увагу на те, що у працях таких відомих лінгводидактів як: К. Городенської, П. Дудика, В. Мельничайка, Г. Передрій, С. Карамана, А. Нікітіної, М. Пентилюк, якнайглибше подано теоретичний матеріал щодо особливостей опрацювання синтаксису, в тому числі й односкладних іменних синтаксичних конструкцій [2].

Здійснивши аналіз різних методичних матеріалів, викладемо найбільш цікаві, на нашу думку, форми робіт, системи вправ та завдань для вивчення на уроках української мови односкладних речень репрезентації та апеляції. Саме такі види вправ допоможуть зацікавити учнів, внісши родзинку в урок чи позакласний захід.

3.1. Вивчення теми „Номінативне речення” у 8 класі

Ретельно проаналізувавши навчальну програму з української мови для восьмого класу, можемо стверджувати, що на розгляд односкладних речень виділено всього сім годин. Упродовж цього часу (зазвичай, однієї години) учні опановують, окрім односкладних простих речень у формі присудка, й речення у

формі підмета. Маємо на увазі номінативні, а у шкільному курсі їх трактують як називні речення. Адже назва „номінативні” походить від прямого терміну *nomen* – ім'я. Саме тому такі синтаксичні конструкції вивчають як речення, головний член якого вжитий у формі називного відмінка або виражений словосполученням. Власне від цього учням подається термін „називні” речення.

3.1.1. План-конспект уроку до теми „Номінативне речення”

Пропонуємо для кращого опанування у шкільному курсі теми „Номінативне речення” переглянути поданий зразок плану-конспекту уроку з української мови, беручи за ілюстративний матеріал історичний роман Павла Загребельного „Роксолана”.

Тема: Односкладні речення з головним членом у формі підмета. Називні речення (на матеріалі історичного роману Павла Архиповича Загребельного „Роксолана”).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про односкладні речення, навчити виділяти називні речення з-поміж інших видів односкладних, визначати їх у тексті, гармонійно їх поєднувати;

розвивальна: розвивати вміння застосовувати набуті знання на практиці за допомогою художнього твору, розвивати творчу уяву, пам'ять, логічне й образне мислення, прищеплювати естетичні смаки;

виховна: сприяти вихованню в учнів інтересу до вивчення української мови та літератури; творчості Павла Архиповича Загребельного, історії та героїв своєї Батьківщини.

Методи і прийоми: робота з текстом, бесіда, робота в групах, „Кубик”, „Мікрофон”.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, роздатковий матеріал, презентація, портрет письменника, твори, схеми, мультимедійна дошка, робочі зошити.

Література:

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. 2-ге вид., переробл. / О. Авраменко, Т. Борисюк, О. Почтаренко. Київ : Грамота, 2021. 192 с.: іл. URL: [8-klas-ukrainska-mova-avramenko-2021-pohl.pdf](#) (дата звернення: 21.10.2023).
2. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології у закл. заг. серед. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ : Грамота, 2021. 256 с. : іл. URL: [8-klas-ukrainska-mova-avramenko-2021-pohl.pdf](#) (дата звернення: 21.10.2023).
3. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент. Забезпечення емоційної готовності учнів до уроку (1-2 хв)

Організація класу. Привітання. Перевірка готовності до уроку. Перевірка присутніх.

II. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми й мети уроку (2 хв)

Розгорніть свої зошити, запишіть дату і тему сьогоднішнього уроку.

Пролунав уже дзвінок,
Починаємо урок.
Працюватимемо старанно,
Щоб почути у кінці, що у 8 класі
Учні – просто молодці!

III. Актуалізація опорних знань (7 хв)

1. Перевірка домашнього завдання.

2. Бесіда

- 2.1. Дайте визначення синтаксису.
- 2.2. Які типи речень за кількістю граматичних основ вам відомі?
- 2.3. Що таке односкладні речення? Зазначте їх поділ.
- 2.4. Який тип речень відносять до односкладних іменних?

IV. Робота над засвоєнням нових знань (10 хв)

Слово вчителя.

Дорогі діти, сьогодні ми поговоримо про різновид односкладних іменних речень, який йменують номінативними. Проте перед цим хочу, щоб ви пригадали матеріал, вивчений раніше, про поширювачі простих речень. Як вам відомо, одними із найбільш вживаних поширювачів речень є означення, додатки, частки.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу про номінативне речення (параграф 23, с.84 у підручнику О. Авраменка [1, с.84] та параграф 55 - 56, с.138 у підручнику О. Авраменка) [2, с.138].

Ознайомимось із матеріалом, поданим у підручниках, та дізнаємось про тип односкладних іменних речень – називних.

Називні речення — це односкладні речення з головним членом у формі підмета, у яких стверджується існування предмета чи явища: *Весна, І сонце, І зело* (В. Стус).

Головний член називного речення виражається іменником у формі називного відмінка: *Зимовий вечір, Тиша, Ми* (П. Тичина).

При головному члені називного речення можуть бути означення: *Високе полум'я*.

Якщо ж у реченні є обставина чи додаток, то воно не односкладне. За змістом обставина й додаток пов'язані з присудком, який у такому реченні пропущений, але його легко встановити зі змісту речення: *У місті спека. — У місті стоїть спека.*

Називні речення найчастіше використовують у художніх описах, повідомляючи про час, місце чи послідовну зміну картин. Вони стисло й точно передають думку.

*Високий ранок. Камінь ненагрітий.
Сочистий куц і поруч синя тінь.
Вузьке від спеки річкове корито.
Уламки скель. Акварелева річ (С. Маланюк).*

Про дію в називному реченні не йдеться, тому присудка в ньому бути не може: *Вогні. Блискавка. Гроза.*

ЗАУВАЖТЕ!

Називні речення не бувають питальними й спонукальними. Вони можуть бути частиною складного речення: *Весна, і смерть, і світле воскресіння* (Л. Костенко). Їх часто вживають у заголовках. Поміркуйте, чому цей вид односкладного речення використовують у назвах текстів: «Червона рута», «Весняний вечір», «Пожежа».

[1, с.84].

Називні речення — це односкладні речення з головним членом у формі підмета. У такому реченні констатують факт існування предмета чи явища. Головний член називного речення виражається іменником чи займенником у формі називного відмінка. Наприклад: *Осінь. Київ. Прем'єра*.

Називні речення можуть бути поширені (здебільшого означеннями): *Пізня осінь. Київ, омийтий дощем. Очікувана прем'єра*.

Якщо в реченні є обставина, то воно не односкладне, адже за змістом обставина пов'язана з присудком, що пропущений, але його легко можна встановити з контексту. Наприклад, речення *На сцені актори* — двоскладне неповне, оскільки є обставина, питання до якої ставимо від пропущеного присудка (*грають, є, стоять* або ін.): *грають (де?) на сцені*.

[2, с.138].

Отже, як ви зрозуміли, називними йменують речення, головний член яких виражений називним відмінком.

Спробуймо разом усно віднайти із запропонованих уривків тексту історичного роману П. Загребельного „Роксолана” називні речення.

1. Тепер мав вибирати між життям і смертю, тримав у руках меч і закон і не бачив порятунку. Меч і закон. Зрада карається мечем (3, с.632). 2. – О божже! Що він співає? – Пісні. Складає собі сам (3, с.472). 3. Тепло і захват (3, с.553). 4. Такий злочин. Зрада. Я був вдячний аллаху, що він вибрав мене знаряддям (3, с.626). 5. Тільки небагатьом судилося поламати й потрощити навіть темниці, стати над усім і всіма, виказати велич духу і полинати в безмежжя свободи. Це великі люди. Але жінка на це нездатна (3, с.82). 6. Ти мав би чути про це. – Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка (3, с.52).

Відповідь: 1. Меч і закон. 2. Пісні. 3. Тепло і захват. 4. Такий злочин. Зрада. 5. Це великі люди. 6. Це якась дика вигадка.

Слово вчителя. – Молодці! Усі чудово впоралися із завданням!

Цікаво, що в односкладному називному реченні поширювач означення, виражений прикметником, не варто плутати з іменною частиною складеного іменного присудка у двоскладному реченні. Увага на с.139 у підручнику [2, с.139].

Зверніть увагу!

В односкладному називному реченні означення переважно стоїть перед означуваним словом. Прикметник, що стоїть після підмета, зазвичай є іменною частиною складеного іменного присудка у двоскладному реченні. Порівняйте: Цікава вистава. – Вистава (є) цікава.

[2, с. 139].

V. Закріплення вивченого за допомогою системи вправ і завдань (18 хв)

Вправа 1. Робота в групах.

Прочитайте речення. Запишіть виділені частини називного речення, головний член якого виражений іменниками, у три колонки (за типом груп) :

I група – тверда група;

II група – м'яка група;

III група – мішана група.

1.– Та вона ж не ваша і ніколи вашою не буде! – **Моя земля.** Така, як і твоя (3, с.488). 2. На конак стали в Сіліврії. **Великий город** (3, с.250). 3. Але в корані немає жодного слова про цей напій. – Як він зветься? – **Кахве** (3, с. 639). 4. ...і від його слова залежить доля цієї землі. **Диво!** (3, с.513). 5. – О божже! Що

він співає? – **Пісні.** Складає собі сам (3, с.472). 6. Моє тіло відштовхне отруту... А коли не тіло, то дух мій відкине все... **Мій дух!** (3, с. 325). 7. Краплинки застрибали наввипередки, задзюркотіли тонюсінькою цівочкою, тоді струмочком, потічком. **Життя!** А що потічок? (3, с.182). 8. – Час покаже, ваша величність, тільки час володіє всім. – **Згода.** Матимеш мій дарунок (3, с.140). 9. Постарайся обрести ноги, які допомогли б тобі порятуватися в день страшного суду. **Сміх і гріх!** Невже вона має вмерти ще сьогодні? (3, с.629). 10. **Мана.** Він порушив звичай... (3, с.142). 11. **Виправдання.** Навіть простий, найпідліший чоловік повинен виправдовуватися за кожний свій учинок... (3, с.309). 12. Загорілося далеко..., але вогонь одразу перекинувся через затоку, а ще швидше полинув по Стамбулу розпачливий крик: „Янгуйн! Янгуйн!” – „**Пожежа! Пожежа!...**” (3, с.466). 13. Султан помер передчасно, і вмерли всі надії, і пустота жахлива й повсюдна запанувала тепер, а посередині, мов клубок золотого диму, плавав вітцівський дім – недосяжний, навіки втрачений не тільки нею, а й усім людством, пам'яттю, історією, віками. **Ось де жах!** (3, с.612). 14. **Який глум!** Вважався повелителем усього живого й неживого, а тут став рабом своїх рабів (3, с. 218). 15. Так ніби чоловік, який рятував Її життя, міг замахнутися на це життя. **Безглуздя, безглуздя!** (3, с.274).

Відповідь.

Тверда група: На конак стали в Сіліврії. **Великий город** (3, с.250); Але в корані немає жодного слова про цей напій. – Як він зветься? – **Кахве** (3, с. 639); ...і від його слова залежить доля цієї землі. **Диво!** (3, с.513); – Час покаже, ваша величність, тільки час володіє всім. – **Згода.** Матимеш мій дарунок (3, с.140); **Мана.** Він порушив звичай... (3, с.142);

М'яка група: – Та вона ж не ваша і ніколи вашою не буде! – **Моя земля.** Така, як і твоя (3, с.488); – О божже! Що він співає? – **Пісні.** Складає собі сам (3, с.472); **Виправдання.** Навіть простий, найпідліший чоловік повинен виправдовуватися за кожний свій учинок... (3, с.309); **Який глум!** Вважався повелителем усього живого й неживого, а тут став рабом своїх рабів (3,

с. 218); Так ніби чоловік, який рятував Її життя, міг замахнутися на це життя. **Безглуздя, безглуздя!** (3, с.274).

Мішана група: *Моє тіло відштовхне отруту... А коли не тіло, то дух мій відкине все... Мій дух!* (3, с.325); *Постарайся обрести ноги, які допомогли б тобі порятуватися в день страшного суду. Сміх і гріх! Невже вона має вмерти ще сьогодні?* (3, с.629); *Загорілося далеко..., але вогонь одразу перекинувся через затоку, а ще швидше полинув по Стамбулу розпачливий крик: „Янгуйн! Янгуйн!” – „Пожежа! Пожежа!...”* (3, с.466); *Султан помер передчасно, і вмерли всі надії, і пустота жахлива й повсюдна запанувала тепер, а посередині, мов клубок золотого диму, плавав вітцівський дім – недосяжний, навіки втрачений не тільки нею, а й усім людством, пам'яттю, історією, віками. Ось де жах!* (3, с.612).

Слово вчителя. – Усі групи добре впоралися із запропонованим завданням. Чудово! Перейдімо до виконання наступної вправи.

Вправа 2. *З перших букв слів у виділених називних реченнях прочитайте назву одного з історичних романів Павла Архиповича Загребельного. Знайдіть за допомогою соціальних мереж детальнішу інформацію про історію написання, час, образи твору.*

1. *...і очистять дорогу до престолу йому, Мехмеду, бо він – спадкоємець. **Раб спадкоємства з самого дитинства*** (3, с.516–517).
2. *Шах-заде рвався на війну, але війни для нього не було, зате міг замінити її ловами. **Однаково вбивство, кров, гонитви, переслідування, знемога, безмежжя просторів*** (3, с.517).
3. *Щоб вивити матері особливу честь, султан відвідав її у власнім її покої, де все було йому знайоме: білі килими, низенькі столики, сурик орану, виписані золотом на кольорових шибках, курильниці й світильники. **Коран на коштовній підставці, мармуровий водограй*** (3, с.201).
4. *Чув ніжні голоси. **Слова. Розмови**. А хто чує, той уже знає* (3, с.344).
5. *...Хуррем стогнала, охкала, зойкала і вже не знала, де біль, де задоволення, де життя, де смерть. **Ось що таке хамам!*** (3, с.120).

6. *Лихоманкові, божевільні думки. Вона всміхалася їм розгублено й трохи налякано... (3, с.286).*
7. *А яка там земля! Вся зелена,зелена, як прапор пророка... (3, с.435).*
8. *...Бо ж стала, як усі. Вибратися з рабства через рабство ще більше, ще безнадійніше. Як усі? **Неправда!** Має всіх перевершити і перемогти (3, с. 142).*
9. *А які ж діти! Сини гілки, мов кипариси, Міхрімах у дванадцять років уже така заввишки, як її мати... (3, с.422).*

Відповідь: Роксолана.

Вправа 3. Прийом „Кубик”. За допомогою слів із довідки визначте різновид кожного номінативного речення.

1. *В носі, у вухах пучки сивого волосся, посивілі брови, ніс загострився, мов османський меч. **Меч справедливості й порядку** (3, с.606).*
2. *Залишки від давно вмерлих народів. **Святині в скелях**” (3, с.664).*
3. ***І ось щастя!** Його зауважив сам матбах-еміні...(3, с.345).*
4. *Вона зачарувала пресвітлого султана...іноді велів приводити її навіть удень, чого ще не ніколи не бачено й не чуто. **Чари, чари!** (3, с.147).*
5. *Чув ніжні голоси. **Слова. Розмови.** А хто чує, той уже знає (3, с.344).*
6. *– Хіба є білі ведмеді? – Вони живуть між льодів. **Це рідкісний звір.** Він безцінний (3, с.201).*
7. *Ти мав би чути про це. – Не чув, і ніхто тут не чув про таке. **Це якась дика вигадка** (3, с.52).*
8. *Вона тільки зітхнула. **Який дивний світ!**В ньому можливий навіть аллах (3, с.436).*
9. *Султан відпив з чаши, наповненої Ібрагімом, помовчав, тоді кинув коротко: – **Острів!** (3, с.166).*
10. *Краплинки застрибали наввипередки, задзюркотіли тонюсінькою цівочкою, тоді струмочком, потічком. **Життя!** А що потічок? (3, с. 182).*

11. *Вже й не дивлячись, гідливо відчувала поряд з собою цього людину продавця. Боже праведний! **Таке нікчемство, така ницість...** її, молоду й зухвалу... (3, с.301).*
12. *Бо ж вона тепер султаниша. **Всемогутня повелителька** (3, с.302).*
13. *Ну, а без провозжатою не дійдеш навіть до пекла. – Вибрав тебе в провозжати? – **Мерзенний євнух з кухонь. Я відпровадив його до пекла** (3, с. 626).*
14. *..., Чорт не доніс до тої гори – бог донесе! – вигукував він на рогатинському ринку. – **Кара! Кара!**” (3, с.35).*
15. *Тепер Султан повертався і за кілька місяців мав бути в своїй столиці. Слав про це вість своїй Хуррем і цілував повітря, цілував простір від радості, наближаючись до неї. **Яке лицемірство!** (3, с.604).*

Довідка: буттєві, вказівні, оцінні, субстантивно-оцінні.

Відповіді: буттєві – 1, 2, 4, 5, 9, 10, 14; вказівні – 3, 6, 7, 10; оцінні – 8, 11, 15; субстантивно-оцінні – 12,13.

Слово вчителя. – Дуже добре, діти! Сподіваюся, вам було цікаво під час виконання вправ різного типу про номінативні речення. Як бачимо, існує, крім односкладних дієслівних, ще один тип односкладних іменних конструкцій, головний член яких виражений у називному відмінку.

VI. Закріплення, систематизація й узагальнення (3 хв)

Метод „Мікрофон”.

1. На мій погляд, складним на уроці було...
2. Легким для мене здалося сьогодні...
3. Новим для мене на уроці виявилось...
4. З вивченої теми я зрозумів (зрозуміла)...
5. Я працював (працювала) на уроці...
6. Я отримав (отримала) задоволення від...

VII. Підсумок уроку. Оцінювання (1 хв)

Ось і уроку кінець! Хто працював, той молодець!

Оцініть себе, діти, мудро і правильно.

VIII. Домашнє завдання (1-2 хв)

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Оглянути місцевість поруч із собою. Знайти у просторі способи застосування називних речень. Вказати їх семантику. *Або:* скласти есе на довільну тему, використовуючи тільки називні речення.

3.1.2. Науково-дослідна робота учнів у МАН України

Однією із форм гурткової роботи з учнями восьмих класів може стати їх участь у Малій академії наук України. Для науково-дослідної роботи пропонуємо до використання орієнтовні теми для назв робіт в Малій академії наук України, зокрема ті, що стосуються дослідження номінативних речень. Наприклад:

1. Називні речення у поетичних творах письменників-шістдесятників (Л. Костенко, І. Драч, Д. Павличко).
2. Називні речення як описові фрагменти у драматичних творах (на матеріалі творів І. Карпенка-Карого та М. Куліша).

Розглянемо на прикладі першої теми зразок оформлення роботи.

Називні речення у поетичних творах письменників-шістдесятників (Л. Костенко, І. Драч, Д. Павличко)

План

1. Вступ.....
2. Теоретичні засади вивчення номінативних речень
3. Функційно-семантичні різновиди односкладних речень репрезентації у текстах українських поетів-шістдесятників.....
4. Висновки.....
5. Список використаної літератури.....

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке : монографія. Москва : Дрофа, 2004. 512 с.
2. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження . *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.
3. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 20 с.
4. Вітрук Н. Л. Різновиди односкладних речень репрезентації у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; ред. А. П. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 155–160 .
5. Драч І. Поезія. URL:[Читати онлайн ☞ \[«Соняшник. Поезії 1960–1970 років» Івана Драча\] | KNIGOGO](#) (дата звернення: 09.04.2023).
6. Костенко Л. Поезія. URL:[Костенко Ліна :: Творчість, Вірші, поезія. Клуб поезії \(poetryclub.com.ua\)](#) (дата звернення: 09.04.2023).
7. Павличко Д. Вірші. URL:[Вірші - Дмитро Павличко - Поетичні майстерні \(maysterni.com\)](#) (дата звернення: 09.04.2023).
8. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький держ. ун-т. Донецьк, 2000. 208 с. Бібліогр. : с. 184–208.
9. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.
10. Швець О. Еволюція поняття «номінативне речення» у лінгвістиці. URL:https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/shvets_o.v._the_evolution_of_the_notion_nominative_sentence_in_linguistics.pdf (дата звернення: 09.04.2023).
11. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Ю. Шевельов; до друку підгот. Катерина Каруник за участі Сергія

Вакуленка; з передм. Катерини Каруник. Харків : Харк. іст.-філол. т-во, 2012. 134 с.

3.1.3. Мовознавча вікторина „Односкладні іменні речення”

Цікавою, на нашу думку, буде розробка сценарію мовознавчої вікторини із вживанням у ній номінативних речень.

Метою вікторини є повторення і закріплення знань учнів з теми „Односкладні іменні речення”, вдосконалення навичок учнів, уміння формувати усне і писемне мовлення, збагачувати їхній словниковий запас, пам'ять, увагу, мислення, кмітливість, уміння виховувати культуру мовлення, любов до рідного краю, до української мови, почуття згуртованості, відповідальності за спільну справу.

Категорія учасників: учні 8 класу.

Форма проведення: мовознавчий конкурс.

Обладнання: картки, дидактичні матеріали, презентація.

Перебіг заходу

I. Вступне слово вчителя

Добрий день, дорогі восьмикласники. Я рада вітати вас на вікторині, присвяченій темі односкладних іменних речень. Пропоную сформувати дві команди, дати їм назву називним реченням та обрати журі.

II. Основна частина

Розминка

З букв виділеного слова складіть і запишіть інші слова.

За кожну правильну відповідь 0,5 бала.

I команда:

Щоб не цокотіли зуби — хіба що сміятися. Єдиний **порятунок** [5, с. 83].

II команда:

Кольорові мережива, чорний **оксамит**, золотий ланцюг на шиї, персні з великими самоцвітами, крилатий капелюх з коштовним плюмажем [5, с.18].

1 команда – *порятунок*

Ймовірні варіанти відповідей: *коротун, рятунок, контур, трунок, короп, купон, нутро, отрок, порок, пункт, турок, кнур, крон, онук, порт, прут, руно, трон, урок, око, кут, рок, рот, ток, тон, топ (26 слів).*

2 команда – *оксамит*

Ймовірні варіанти відповідей: *мостик, мотика, миска, осика, ситко, сотка, атом, кома, коса, коти, мати, мито, скит, смак, стик, тиск, мак, кат, мис, оса, сом, ток, том (23 слова).*

Бліц-опитування

Кожна з команд записує варіанти відповідей на аркушах, а потім по черзі презентує свої відповіді так, щоб суперники не почули правильних варіантів.

1. Граматика включає в себе морфологію і
2. Основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки – це[11]
3. Усі речення за наявністю граматичних центрів в українській мові поділяють на складні та
4. Окрім двоскладних простих речень виокремлюють ..., до яких належать....
5. Укажіть тип речень, у яких головний член вжито у формі називного відмінка. Наведіть приклади.
6. „Якщо звертання стоїть на початку речення та його вимовляємо з особливою інтонацією, тоді відокремлюємо знаком оклику, а продовження речення пишемо з великої літери”, – йдеться про ... речення.
7. Яку функцію виконують односкладні іменні речення?

8. Чим можуть бути поширені називні та вокативні синтаксичні конструкції?
9. Назвіть стилі мови, де побутують такі речення?
10. Які флексії найчастіше мають речення, у яких головний член виражений кличним відмінком?

Відповіді

1. Синтаксис.
2. Речення.
3. Прості.
4. Односкладні, до яких належать означено-, неозначено-, узагальнено-особові, безособові, називні, вокативні.
5. Називні.
6. Вокативні.
7. Підмета.
8. Вигуки, частки, означення, займенники.
9. Художній, публіцистичний, розмовний.
10. -у, -ю, -о, -и, -е.

„Шифрувальник”

Складіть ім'я письменника, маючи набір цифр. Кожна цифра відповідає букві алфавіту. Назвіть відомі вам факти із життя цієї людини, його твори.

За правильну відповідь 2 бали.

Алфавіт	
А а	1
Б б	2
В в	3
Г г	4
Ґ ґ	5
Д д	6
Е е	7
Є є	8
Ж ж	9
З з	10
И и	11
І і	12
Ї ї	13
Й й	14
К к	15
Л л	16

М м	17
Н н	18
О о	19
П п	20
Р р	21
С с	22
Т т	23
У у	24
Ф ф	25
Х х	26
Ц ц	27
Ч ч	28
Ш ш	29
Щ щ	30
Ь ь	31
Ю ю	32
Я я	33

Довідка: 1, 16, 1, 20, 14, 4, 18, 31, 3, 10, 19, 21, 7, 16, 2, 7, 11.

Відповідь

Павло Загребельний.

Орфографія

Де потрібно, станьте редактором, вписуючи правильні літери або знаки.

За кожен правильну відповідь 0,5 бала.

1. І найбільший поет мого народу який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі ***Ой богдане, богданочку!*** Якби була знала – у колисці б задушила під серцем приспала [7, с.20].
2. ***Гей ви запроданці невістухи гніздюхи мерзенні!*** твердо вимовляючи кожне слово гримів вершник [7, с.179].
3. ***Звичні речі багатство розкіш!*** Чи думала вона про таке ще зовсім недавно. Тепер сиділа в цьому розкішному повозі, до самих очей закутана в пухнасті чирвоні соболя, яким не було ціни, семимісячний селім лежав у золоченій

колисоцці, закушканий сірою білячою ковдрочкою, міхрімах, теж у дорогому хутряному вбрані, дерлася до матері на руки, лепетала М-ма, м-ма! [5, с. 248].

4. **Ця земля турецька.** Султан баязид йилдирим подарував цю землю Сербському деспотові стевану лазаревичу і той збудував тут фортецю. [5, с. 111].

Відповідь

1. І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі: „**Ой Богдане, Богданочку!** Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала” [7, с.20].

2. – **Гей, ви, запроданці, невістюхи, гніздюхи мерзенні!**, – твердо вимовляючи кожне слово, гримів вершник [7, с.179].

3. **Звичні речі! Багатство! Розкіш!** Чи думала вона про таке ще зовсім недавно? Тепер сиділа в цьому розкішному повозі, до самих очей закутана в пухнасті червоні соболі, яким не було ціни, семимісячний Селім лежав у золоченій колисочці, закушканий сірою білячою ковдрочкою, Міхрімах, теж у дорогому хутряному вбранні, дерлася до матері на руки, лепетала: „М-ма, м-ма!” [5, с. 248].

4. **Ця земля турецька.** Султан Баязид Йилдирим подарував цю землю сербському деспотові Стевану Лазаревичу, і той збудував тут фортецю. [5, с. 111].

Поки журі перевіряє роботи обох команд, ті виконують наступне завдання.

„Хто швидше?”

Якогога швидше розділіть у дві колонки подані речення. Перша – називні, друга – вокативні.

За кожну правильну відповідь 1 бал.

1. – Людоньки! – сплеснула в долоні Лепетя. – Такий добрий чоловік цей Німий, такий же ж добрий! [4, с.516].

2. — Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка [5, с.52].
3. Стрижак поводив очима слідом за непомірно, плюнув йому вслід: — Мракоумний земнородцю! [4, с.727]
4. Накривлений, як у султана Мехмеда Фатіха, ніс, товстезні пишні вуса, чорнюща борода. Чистісінький тобі паша! Вони довго сміялися [5, с.19].
5. Я купець, а купець повинен купувати також вісті про все, що діється довкола. Надто вісті високі [5, с. 74].
6. — Величко-о! — закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуваючи випручатись. — Величко-о! [3, с.60].
7. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: „Батьку!”, але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю [7, с.7].
8. — Дорогі ви мої! — не розгубився Войтишич і розкришився обіймами до Іваниці [6, с.31].

Відповідь

Перша колонка — називні:

1. — Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка [5, с.52].
2. Накривлений, як у султана Мехмеда Фатіха, ніс, товстезні пишні вуса, чорнюща борода. Чистісінький тобі паша! Вони довго сміялися [5, с.19].
3. Я купець, а купець повинен купувати також вісті про все, що діється довкола. Надто вісті високі [5, с. 74].

Друга колонка — вокативні:

1. — Людоньки! — сплеснула в долоні Лепетя. — Такий добрий чоловік цей Німий, такий же ж добрий! [4, с.516].
2. Стрижак поводив очима слідом за непомірно, плюнув йому вслід: — Мракоумний земнородцю! [4, с.727]
3. — Величко-о! — закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуваючи випручатись. — Величко-о! [3, с.60].

4. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: „Батьку!”, але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю [7, с.7].
5. – Дорогі ви мої! – не розгубився Войтишич і розкришився обіймами до Іваниці [6, с.31].

III. Заключна частина

Мабуть, прийшов час висловити свої думки журі та підвести підсумок, назвавши команду переможців.

(Журі визначає і нагороджує переможців вікторини)

Дякуємо. Сподіваємося, що наша зустріч допомогла вам оцінити скарби української мови та добре засвоїти теоретичний матеріал.

Список використаної літератури

1. Вихор В. Г. До проблеми навчання синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Випуск №2. 2019. С.51 – 56. URL: ДО ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ | Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Серія: "Педагогічні науки" (cdu.edu.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
2. Заворотнюк В. Є. Квітни, мово наша рідна. Позакласна робота з української мови як один з елементів формування та розвитку особистості. Житомир, 2018. 80 с.
3. Загребельний П. А. Диво : роман. Київ. Махаон-Україна, 2000. 576 с.
4. Загребельний П. А. Первоміст. Романи в двох томах, Київ: Дніпро. 1974, Т.1. С. 445-734.
5. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.

6. Загребельний П. А. Смерть у Києві. Твори в шести томах, т.3. Київ : Дніпро, 1980. 680 с. (5–431 с.)
7. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.
8. Михайлова Н. І., Бубайло С. О. Вікторини, конкурси, кросворди на уроках української мови та літератури, а також виховних заходах. Ківерці, 2014. URL: [Методичні рекомендації \(naurok.com.ua\)](http://naurok.com.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
9. Навчальна програма з української мови для 5–9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів. URL:[УКРАЇНСЬКА МОВА. Програма для 5-9-х класів ЗНЗ – Освіта.UA \(osvita.ua\)](http://ukrainianlanguage.org.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
10. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8–9 класах : метод. посібник / Н. Б. Голуб, Л. В. Галаєвська. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.
11. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. : іл. URL: [Українська мова: Енциклопедія : Русанівський В.М. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](http://www.vokativ.com.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
12. Українська мова : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / О. Авраменко, Ю. Гарюнова, І. Літвінова. Київ : Грамота, 2021. 256 с. : іл.

3.2. Вивчення проблеми вокативних речень у 8 класі

У школах із поглибленим вивченням української мови розглядають, окрім односкладних речень репрезентації, й речення апеляції. Проте окремо огляд не представлено, а вивчають одночасно в темі речень зі звертаннями, вставними словами. У шкільній програмі їх називають вокативними, бо сама назва походить від кличного відмінка – з лат. *vokativus*.

Проблема вивчення таких синтаксичних одиниць може бути вирішена за допомогою системи вправ, творчих та наукових робіт. У свою чергу, ми пропонуємо ряд таких завдань.

3.2.1. План-конспект уроку до теми „Вокативне речення”

Насамперед, подаємо орієнтовний розгорнутий план-конспект уроку, за яким вчитель матиме змогу легко і творчо оцінити рівень знань учнів.

Тема: Односкладні речення з головним членом у формі підмета. Вокативні речення (на матеріалі історичних романів Павла Архиповича Загребельного).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про односкладні речення, навчити виділяти вокативні речення з-поміж інших видів односкладних, визначати їх у тексті, гармонійно їх поєднувати;

розвивальна: розвивати вміння застосовувати набуті знання на практиці за допомогою художніх творів, розвивати творчу уяву, пам'ять, логічне й образне мислення, прищеплювати естетичні смаки;

виховна: сприяти вихованню в учнів інтересу до вивчення української мови та літератури; творчості Павла Архиповича Загребельного, історії та героїв своєї Батьківщини.

Методи і прийоми: робота з текстом, бесіда, робота в групах, „Кубик”, „Мікрофон”.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, роздатковий матеріал, презентація, портрет письменника, твори, схеми, мультимедійна дошка, робочі зошити.

Література:

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології у закл. заг. серед. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ : Грамота, 2021. 256 с. : іл. URL: [8-klas-ukrainska-mova-avramenko-2021-pohl.pdf](https://www.gramota.org.ua/files/ukrainska-mova-avramenko-2021-pohl.pdf) (дата звернення: 13.04.2022).
2. Загребельний П. А. Диво: роман. Київ : Махаон—Україна, 2000. 576 с.

3. Загребельний П. А. Євпраксія: роман. Київ : Радянський письменник, 1975. 312 с.
4. Загребельний П. А. Первоміст: романи в двох томах. Київ: Дніпро. 1974. Т.1. С. 445–734.
5. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.
6. Загребельний П. А. Смерть у Києві: твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1980. Т.3. 680 с.
7. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент. Забезпечення емоційної готовності учнів до уроку (1-2 хв)

Організація класу. Привітання. Перевірка готовності до уроку. Перевірка присутніх.

II. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми й мети уроку (2 хв)

Розгорніть свої зошити, запишіть дату і тему сьогоднішнього уроку.

Пролунав уже дзвінок,

Починаємо урок.

Працюватимемо старанно,

Щоб почути у кінці, що у 8 класі

Учні – просто молодці!

III. Актуалізація опорних знань (7 хв)

1. *Перевірка домашнього завдання.*

2. *Бесіда*

1. Дайте визначення синтаксису.
2. Які типи речень за кількістю граматичних основ вам відомі?
3. Що таке односкладні речення? Зазначте їх поділ.
4. Який тип речень відносять до односкладних іменних?

5. Пригадайте, що називають номінативним (називним) реченням? Чим виражений у них головний член? Доведіть на прикладах.
6. Яку синтаксичну роль вони виконують у реченні?

IV. Робота над засвоєнням нових знань (10 хв)

Слово вчителя.

Дорогі діти, сьогодні ми поговоримо про ще один різновид односкладних іменних речень, які називають вокативними. Проте перед цим хочу, щоб ви пригадали матеріал, вивчений раніше, про поширювачі простих речень. Як вам відомо, одним із поширювачів речень є звертання. Але воно не виконує якоїсь синтаксичної функції у реченні, а тільки обов'язково відокремлюємо його на письмі комами залежно від позиції у реченні, тоді як в усному мовленні – вимовляємо із особливою інтонацією.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу про вокативне речення (параграф 72–73 с.183 у підручнику О. Авраменка).

Ознайомимося із матеріалом, поданим у підручнику, та дізнаємося про ще один тип односкладних іменних речень – вокативних.

§ 72–73. Звертання. Розділові знаки в реченнях зі звертанням

Розділові знаки при звертаннях

1. Звертання обов'язково відокремлюємо на письмі **комами**: з обох боків — у середині речення, з одного боку — на початку чи в кінці речення.

Порівняйте: *А чого це ти, Зайчику-Побігайчику, плачеш?*

Зайчику-Побігайчику, а чого це ти плачеш?

А чого це ти плачеш, Зайчику-Побігайчику? (Нар. тв.).

2. Якщо звертання стоїть на початку речення та його вимовляємо з особливою інтонацією, тоді відокремлюємо знаком оклику, а продовження речення пишемо з великої літери: *Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?* (Нар. тв.). Такі конструкції називаємо **вокативними реченнями**.

3. Якщо звертань кілька, кому між ними ставимо, як при однорідних членах речення: *Вітаю вас, Сюзан, Люсі! Вітаю і вас, Бобре та Бобрехо!* (Льюїс Керролл).

4. Якщо при звертаннях є вигуки, їх зазвичай відокремлюємо: *Ох, Вовчику-Братку, як же мені не плакати, коли в моїй хаті звір страшний сидить!* (Нар. тв.). Слова **о, ой**, що стосуються звертань, не відокремлюємо від них комами: *Ой козаче, веселу маєш вдачу* (Нар. тв.).

[1, с. 183]

Отже, як ви зрозуміли, вокативними називають речення, головний член яких виражений кличним відмінком. Проте не варто їх плутати із звертаннями, бо на письмі бачимо, що звертання виділяємо комами, а вокативні речення утворюють окремі конструкції, в кінці яких ставимо знак оклику, напр.: *Не*

роби? А хто єсте? Збіги задрипані? **Сопливці!** Зуба ведмежого повісив на шию! Дам тобі, то проковтнеш і того ведмежого, і всі свої! **Гей, Джурило!** Ану ж бо покажи цьому! [2, с.98].

Спробуймо разом усно віднайти із запропонованих уривків текстів історичних романів П. Загребельного вокативні речення.

1. Стій і слухай. І хай знають усі. Я руську княжну беру в жони. – Імператоре! – Вона стане імператрицею! [3, с.106]. 2. – Князю Юрію! – неголосно сказав Андрій, намагаючись відвернути неминуче. – Отче! – Князеньку! – й собі жалібно поскімлив боярин Кисличка. Долгорукий вдав, ніби не почув синового звертання, кивнув чашнику: – Налий-но бояринові, бо він хоче випити за моє здоров'я [6, с.178]. 3. – А я ж як? – сказав Положай, лякливо тупцюючи коло гострого носа човнового. – О людоньки! – сплеснула в долоні Лепетя. – Що за чоловік! Ну, то сідай, я сама зіпхну [4, с.606]. 4. Без посилення на Коран фетва не мала законної сили, тому шейх-уль-іслам наводив слова цієї книги, в якій не було жодної згадки про любов, зате мало не всі сури сповнені були закликів до ненависті й ворожнечі: „Віруючі! Воюйте з тими з невірних, які близько до вас: хай знають вашу жорстокість. І вбивайте їх, де зустрінете” [5, с.261]. 5. Нещасний мій народі! Навіть останнього притулку свого не можеш влаштувати, як у народів просвіщених [7, с.115].

Слово вчителя. – Молодці! Усі чудово впоралися із завданням!

Цікавим є той факт, що вокативні речення мають характерні для них особливості. Зокрема, це вживання власних назв, назв на позначення осіб, але у кличному відмінку. Особливу роль, як вже згадувалося, відіграє інтонація. Саме тому виникають під час звертання до особи різні емоційні реакції, а саме: докору, покаяння, радості, гніву, обурення, заборони, заклику, возвеличення, прохання тощо.

V. Закріплення вивченого за допомогою системи вправ і завдань (18 хв)

Вправа 1. Робота в групах.

Прочитайте речення. Розкрийте дужки, правильно утворюючи від виділених іменників форму кличного відмінка. Запишіть ці іменники у три колонки:

I група – із закінченням **–є (-є)**,

II група – із закінченням **–у (-ю)**,

III група – із закінченням **–о**.

Зверніть увагу на таблицю, яка вміщена на с.184.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. У звертаннях використовуємо іменники в **кличному відмінку**. Він не має питання, позначає особу або уособлений предмет, на який спрямоване мовлення в реченні. Закінчення кличного відмінка однини залежать від відміни іменників.

Відміна іменника	Закінчення	Приклади
I відміна	-о, -е, -є, -ю	<i>кізенько, судде, Маріє, бабусю</i>
II відміна	-е, -у, -ю	<i>козаче, Іване-царевичу, дідусю, Ігорю, Олегу й Олеже</i>
III відміна	-е	<i>радосте, любове</i>
IV відміна	як у називному	<i>хлоп'я, козеня</i>

[1, с.184]

1.**(Ганна, Ганна)!** Як же це? За твою чистоту, безгрішність і така несправедлива відплата [7, с.85]. 2. Він піддався наївні баєчці про високе походження і про чистоту мало не ангельську. **(Ібрагім, Ібрагім)!** [5, с.54]. 3. – Маркерій? О **(світ)** ясний! Живий? – Та вже ж не мертвий [4, с.700]. 4. – Султане, схаменися! Мій **(повелитель)!** Я ж ваш макбул, ваш мергуб, ваш махбуб! [5, с.399]. 5. **(Син)** мій! – занадто урочисто вигукнув Ізяслав. [6, с.81]. 6. –**(Адельгейда)**... – пробурмотів змішано. – Як вам спалося, імператоре? – спитала вона ласкаво [3, с.131]. 7. **(Генріх)!** – сказала голосно. Ніякого враження [3, с. 144–145]. 8. – **(Таїса)!** Сі-сі! — нагадав про себе поет. Зверни увагу на свого давнього знайомого [2, с.17]. 9. – Який товар? Людей? Ти, **(людопродавець)!** Знаєш хоч, кого й куди продав? [5, с.301]. 10. – Ти хотіла мене вбити. – **(Дурень)!** Коли б хотіла – давно вбила [6, с.53]. 11. [...] ,сокола ясененького рідним братом називає: „**(Сокіл)** ясний, **(брат)** мій рідний! [...]” [5, с.444]. 12. – Гаразд. Тепер послухаємо Джелалія. **(Филон)!** Присунься-но ближче! [7, с.362]. 13. О **(ворог)** любий! Не можу без тебе! [5, с.630]. 14. **(Знада і зваба моя! Мотрононька)!** [7, с.194]. 15. – **(Батько)!**– кричали козаки, сміялись, і плакали, і навіть лукаво вдавали, ніби мірять цілувати мої чоботи. – **(Батько)** гетьмане! Яка радість! Пошанував наше товариство! Дяка й любов тобі, **(батько)!** [7, с.283]. 16. На радощах безтямних од тої здобичі, що тисячократно

перевищувала корсунську, співано й пісню про мене, щойно складену: Ой (**Хміль, Хмелик**)! Вчинив єси ясу І поміж панами Велику трусу! [7, с.304]. 17. Роксолана задихнулася. Ой (**доненька**) ж моя! Як ти пригнула мене к землі! Ти ж то й занапастила мій супокій! [5, с.492]. 18. А другий жалісливо промовив: – Ой (**отець**)! [4, с.587]. 19. – Меркурій гірко возтужив, і возплакав, і сказав так: „О пречиста (**богородиця**), мати Христа бога нашого! [...]” [4, с.647]. 20. Нарешті прокинувся й почув виразно: „(**Кузьма**)!” Голос грубий і незнайомий [6, с. 13].

Відповіді до вправи: 1. **Ганно, Ганно!** 2. **Ібрагіме, Ібрагіме!** 3. **О світе.** 4. **Мій повелителю!** 5. **Сину мій!** 6. **Адельгейдо.** 7. **Генріху.** 8. **Таїсо!** 9. **Ти, людопродавцю!** 10. **Дурню!** 11. **Соколе ясний, брате мій рідний!** 12. **Филоне!** 13. **О вороже любий!** 14. **Знадо і звабо моя! Мотрононько!** 15. **Батьку!** [...] – **Батьку гетьмане!** 16. **Ой Хмелю, Хмелику!** 17. **Ой доненько ж моя!** 18. **Ой отче!** 19. **О пречиста богородице, мати Христа бога нашого!** 20. „**Кузьмо!**”.

Слово вчителя. – Усі групи добре впоралися із запропонованим завданням. Чудово! Перейдімо до виконання наступної вправи.

Вправа 2. Прийом „Кубик”. *За допомогою слів із довідки визначте семантику кожного вокативного речення.*

1. Григорію! – здобувся нарешті князь на якесь рішення, – Григорію, де ти? [2, с.337]. 2. Тільки вночі, без підслухів і підглядачів, плачучи над першим своїм сином, шепотіла йому рідні слова: „Синочку мій! Дитино моя!” – а вголос боялася промовити бодай слово, щоб не сполохати своє нетривке щастя, не відлякати насторожену долю [5, с.248]. 3. – Великий хане! – мовив я. – Хай буде вічна слава твоя, твоєї руки і твоєї осяйної зброї [7, с. 160]. 4. – Маркерій? О світе ясний! Живий? – Та вже ж не мертвий [4, с.700]. 5. „О улюбленці мої кияни! Поможіть мені, хто на конях, хто водою в суднах на моїх ворогів і на ваших: бо не мене самого хотіли вбити ці недруги, але й вас викоренити!” [6, с.22]. 6. А далі грякнуло червоно-чорним в одному місці, в другому, в третьому, і коло самих ніг у професора Отави теж щось грякнуло й розблисло пекельним вогнем, [...], і з того боку вогню прокричав до нього Борис: „Батьку! Пісок” [2, с.107]. 7. І як понесло ж султана! Аж його мати налякано закричала: „Сину мій! Перестань, а то в тебе

нічого не лишиться!” [5, с.234]. 8. Гей, Іванцю, Демку! Коней мені і сотню гетьманську зі мною! [7, с.280]. 9. Пане Хмельницький! Пане гетьмане! Зглянься на мене! Я – Виговський Іван, писар з-під Боровиці... [7, с.200]. 10. – Брате! Кланяюся тобі. Ти за мене старший, ото ж як ти скажеш, на те я пристану [6, с.243]. 11. – Батьку! – щосили закричав Борис, влітаючи до кабінету. – Батьку, наші розбили їх під Москвою і женуть, женуть!... [2, с.289]. 12. Де тут взялися, як дісталися сюди, звідки довідалися про поле смерті, хто вони й що? О мої згорьовані сестри! [7, с. 420]. 13. – Ваша величність! Я тільки простий чоловік – що я можу? [5, с.450]. 14. – Іди геть. – Імператоре! – Геть! [3, с.105–106]. 15. – Пане Хмельницький! Чи ж ми з тобою не знаємо свого народу? [7, с.26]. 16. – Хасекі! – Ніяка я вам не Хасекі [5, с. 322]. 17. – Весілля! – Яке? Де? Дурню! – Тут. Весілля! [3, с.51]. 18. Бо загине все. Всі загинемо. О боже! [4, с.702]. 19. Мотрононько! Бачу твої сльози, і придавлене серце моє скажене бунтується, і оглухий світ валиться в грузи [7, с.138].

Довідка:благання, возвеличення, гнів, заборона, докір, повага, радість, співчуття, покаяння, обурення, насмішка, попередження, переляк, здивування, печаль, наказ, заклик, прохання, гукання.

Відповідь до вправи: 1. Гукання. 2. Прохання. 3. Возвеличення. 4. Здивування. 5. Заклик. 6. Попередження. 7. Заборона. 8. Наказ. 9. Благання. 10. Повага. 11. Радість. 12. Співчуття. 13. Покаяння. 14. Гнів. 15. Докір. 16. Обурення. 17. Насмішка. 18.Переляк. 19. Печаль.

Слово вчителя. – Супер! І з цим завданням ви впоралися чудово! За допомогою наступної вправи спробуймо пригадати всі вивчені раніше частини мови. Отож, вперед до роботи!

Вправа 3. *Прочитайте речення. Визначте з-поміж них вокативні. Укажіть, якою частиною мови у ньому виражений головний член? Чим може бути поширене вокативне речення? (усно)*

1. – Князю! Батьки, сини й брати наші згинули в битвах за тебе або попали в полон [6, с.372]. 2. – Невдячний! – гукнув через стіл Генріх. – Ти свідок, що я не повірив! [3, с.109]. 3. Ти! – заревів Агапіт. – Я віддам тебе...Я...я зажену тебе... [2, с.390]. 4. Крулевно моя! На всі дні року, на кожен

день – нове вбрання, одне ліпше другого, багатше й коштовніше [7, с.209]. 5. – Князеньку дорогий! [6, с.170]. 6. Гей, браття-товариство! [7, с.227]. 7. – Ей, сто тисяч свиней! – заревів униз Заубуш [3, с.104].

Відповідь до вправи: 1. Іменник. 2. Субстантивований прикметник. 3. Займенниковий іменник. 4. Іменник + прикметниковий займенник. 5. Іменник + прикметник. 6. Вигук + прикладка. 7. Вигук + іменник + додаток.

Слово вчителя. – Дуже добре, діти! Сподіваюся, вам було цікаво під час виконання вправ різного типу про вокативні речення. Як бачимо, існує ще один тип односкладних іменних конструкцій, головний член яких виражений у кличному відмінку.

VI. Закріплення, систематизація й узагальнення (3 хв)

Метод „Мікрофон”

1. На мій погляд, складним на уроці було...
2. Легким для мене здалося сьогодні...
3. Новим для мене на уроці виявилось...
4. З вивченої теми я зрозумів (зрозуміла)...
5. Я працював (працювала) на уроці...
6. Я отримав (отримала) задоволення від...

VII. Підсумок уроку. Оцінювання (1 хв)

Ось і уроку кінець! Хто працював, той молодець!

Оцініть себе, діти, мудро і правильно.

VIII. Домашнє завдання (1-2 хв)

- 1.Опрацювати теоретичний матеріал.
- 2.Написати листа П. Загребельному про один із його історичних романів, використовуючи вокативні речення.

3.2.2. Науково-дослідна робота учнів у МАН України

Звертаємо увагу на наукову роботу учнів, а саме пропонуємо орієнтовні теми для робіт Малої академії наук України. Серед них:

1. Вокативні речення у народних українських піснях.

2. Роль вокативних речень в українських народних казках.

Якщо учні 8 класу вперше беруть участь у такому виді діяльності, подаємо їй зразок оформлення на прикладі однієї із запропонованих тем.

Вокативні речення у народних українських піснях

План

1. Вступ.....
2. З історії вивчення вокативних речень
3. Функційно-семантичні різновиди односкладних речень апеляції у текстах українських народних пісень.....
4. Висновки.....
5. Список використаної літератури.....

Список використаної літератури

1. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і їх функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” . Чернівці, 2012. 20 с.
2. Дитячий фольклор / упоряд. і передм. Г. В. Довженок; іл. худож. Ю. І. Криги. Київ: Дніпро, 1986. 304 с.
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки : Для ст. шк. віку. [Упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади; худож. оформл. В. П. Вересюка. Упоряд. граф. матеріалу С. М. Музиченка]. Київ : Веселка, 1989. 606 с.: іл.
4. Пісенний вінок: Українські народні пісні з нотами / упоряд. А. Я. Михалко. Вид. 3-тє, допов. Київ: Криниця, 2009. 688 с.: іл., нот.
5. Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 1. С.32—41.
6. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

7. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во „Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана”, 2004. 824 с.: іл.
8. Українські народні романси / упоряд. Володимира Єсипка. 2-ге вид., стереотип. Київ : Техніка, 2005. 208 с.
9. Шульжук К. До питання про вокативні речення. *Граматика слова і граматика мови* : зб. наук. праць, присвячені ювілею доктора філол. наук, професора, члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця / укл. А. Загнітко. Донецьк : ДонУН, 2005. С. 218—228.
10. Шульжук К. Ф. Звертання в українських народних піснях. *Мовознавство*. 1968. № 6. С. 69—73.

3.2.3. Мовознавча вікторина „Односкладні іменні речення”

Різновидом навчально-виховної роботи є залучення восьмикласників до пошуків відповідей мовознавчої вікторини, де, окрім називних, використано звертання-речення з історичних романів Павла Загребельного

Метою вікторини є повторення і закріплення знань учнів з теми „Односкладні іменні речення”, вдосконалення навичок учнів, уміння формувати усне і писемне мовлення, збагачувати їхній словниковий запас, пам'ять, увагу, мислення, кмітливість, уміння виховувати культуру мовлення, любов до рідного краю, до української мови, почуття згуртованості, відповідальності за спільну справу.

Категорія учасників: учні 8 класу.

Форма проведення: мовознавчий конкурс.

Обладнання: картки, дидактичні матеріали, презентація.

Перебіг заходу

І. Вступне слово вчителя

Добрий день, дорогі восьмикласники. Я рада вітати вас на вікторині, присвяченій темі односкладних іменних речень. Пропоную сформувати дві команди, дати їм назву називним реченням та обрати журі.

II. Основна частина

Розминка

З букв виділеного слова складіть і запишіть інші слова.

За кожну правильну відповідь 0,5 бала.

I команда:

Щоб не цокотіли зуби — хіба що сміятися. Єдиний **порятунок** [5, с. 83].

II команда:

*Кольорові мережива, чорний **оксамит**, золотий ланцюг на шиї, персні з великими самоцвітами, крилатий капелюх з коштовним плюмажем [5, с.18].*

1 команда — *порятунок*

Ймовірні варіанти відповідей: *коротун, рятунок, контур, трунок, короп, купон, нутро, отрок, порок, пункт, турок, кнур, крон, онук, порт, прут, руно, трон, урок, око, кут, рок, рот, ток, тон, топ (26 слів).*

2 команда — *оксамит*

Ймовірні варіанти відповідей: *мостик, мотика, миска, осика, ситко, сотка, атом, кома, коса, коти, мати, мито, скит, смак, стик, тиск, мак, кат, мис, оса, сом, ток, том (23 слова).*

Бліц-опитування

Кожна з команд записує варіанти відповідей на аркушах, а потім по черзі презентує свої відповіді так, щоб суперники не почули правильних варіантів.

1. Граматика включає в себе морфологію і
2. Основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки — це[11].

3. Усі речення за наявністю граматичних центрів в українській мові поділяють на складні та
4. Окрім двоскладних простих речень виокремлюють, до яких належать....
5. Укажіть тип речень, у яких головний член вжито у формі називного відмінка. Наведіть приклади.
6. „Якщо звертання стоїть на початку речення та його вимовляємо з особливою інтонацією, тоді відокремлюємо знаком оклику, а продовження речення пишемо з великої літери”, – йдеться про ... речення.
7. Яку функцію виконують односкладні іменні речення?
8. Чим можуть бути поширені називні та вокативні синтаксичні конструкції?
9. Назвіть стилі мови, де побутують такі речення?
10. Які флексії найчастіше мають речення, у яких головний член виражений кличним відмінком?

Відповіді

1. Синтаксис.
2. Речення.
3. Прості.
4. Односкладні, до яких належать означено-, неозначено-, узагальнено-особові, безособові, називні, вокативні.
5. Називні.
6. Вокативні.
7. Підмета.
8. Вигуки, частки, означення, займенники.
9. Художній, публіцистичний, розмовний.
10. -у, -ю, -о, -и, -е.

„Шифрувальник”

Складіть ім'я письменника, маючи набір цифр. Кожна цифра відповідає букві алфавіту. Назвіть відомі вам факти із життя цієї людини, його твори.

За правильну відповідь 2 бали.

Алфавіт	
А а	1
Б б	2
В в	3
Г г	4
Ґ ґ	5
Д д	6
Е е	7
Є є	8
Ж ж	9
З з	10
И и	11
І і	12
Ї ї	13
Й й	14
К к	15
Л л	16

М м	17
Н н	18
О о	19
П п	20
Р р	21
С с	22
Т т	23
У у	24
Ф ф	25
Х х	26
Ц ц	27
Ч ч	28
Ш ш	29
Щ щ	30
Ь ь	31
Ю ю	32
Я я	33

Довідка: 1, 16, 1, 20, 14, 4, 18, 31, 3, 10, 19, 21, 7, 16, 2, 7, 11.

Відповідь

Павло Загребельний.

Орфографія

Де потрібно, станьте редактором, вписуючи правильні літери або знаки.

За кожен правильну відповідь 0,5 бала.

1. І найбільший поет мого народу який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі ***Ой богдане, богданочку!*** Якби була знала – у колисці б задушила під серцем приспала [7, с.20].
2. ***Гей ви запроданці невістухи гніздюхи мерзенні!*** твердо вимовляючи кожне слово гримів вершник [7, с.179].
3. ***Звичні речі багатство розкіш!*** Чи думала вона про таке ще зовсім недавно. Тепер сиділа в цьому розкішному повозі, до самих очей закутана в пухнасті чирвоні соболі, яким не було ціни, семимісячний селім лежав у золоченій

колисоцці, закушаний сірою білячою ковдрочкою, міхрімах, теж у дорогому хутряному вбрані, дерлася до матері на руки, лепетала М-ма, м-ма! [5, с. 248].

4. **Ця земля турецька.** Султан баязид йилдирим подарував цю землю Сербському деспотові стевану лазаревичу і той збудував тут фортецю [5, с. 111].

Відповідь

1. І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко-несправедливі: „**Ой Богдане, Богданочку!** Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала” [7, с.20].

2. – **Гей, ви, запроданці, невістюхи, гніздюхи мерзенні!**, – твердо вимовляючи кожне слово, гримів вершник [7, с.179].

3. **Звичні речі! Багатство! Розкіш!** Чи думала вона про таке ще зовсім недавно? Тепер сиділа в цьому розкішному повозі, до самих очей закутана в пухнасті червоні соболі, яким не було ціни, семимісячний Селім лежав у золоченій колисоцці, закушаний сірою білячою ковдрочкою, Міхрімах, теж у дорогому хутряному вбранні, дерлася до матері на руки, лепетала: „М-ма, м-ма!” [5, с. 248].

4. **Ця земля турецька.** Султан Баязид Йилдирим подарував цю землю сербському деспотові Стевану Лазаревичу, і той збудував тут фортецю [5, с. 111].

Поки журі перевіряє роботи обох команд, ті виконують наступне завдання.

„Хто швидше?”

Якогога швидше розділіть у дві колонки подані речення. Перша – називні, друга – вокативні.

За кожну правильну відповідь 1 бал.

1. – Людоньки! – сплеснула в долоні Лепетя. – Такий добрий чоловік цей Німий, такий же ж добрий! [4, с.516].
2. — Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка [5, с.52].

3. Стрижак поводив очима слідом за непоміркою, плюнув йому вслід: – Мракоумний земнородцю! [4, с.727]
4. Накривлений, як у султана Мехмеда Фатіха, ніс, товстезні пишні вуса, чорнюща борода. Чистісінький тобі паша! Вони довго сміялися [5, с.19].
5. Я купець, а купець повинен купувати також вісті про все, що діється довкола. Надто вісті високі [5, с. 74].
6. – Величко-о! – закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуваючи випручатись. – Величко-о! [3, с.60].
7. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: „Батьку!”, але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю [7, с.7].
8. – Дорогі ви мої! – не розгубився Войтишич і розкришився обіймами до Іваниці [6, с.31].

Відповідь

Перша колонка – називні:

1. — Не чув, і ніхто тут не чув про таке. Це якась дика вигадка [5, с.52].
2. Накривлений, як у султана Мехмеда Фатіха, ніс, товстезні пишні вуса, чорнюща борода. Чистісінький тобі паша! Вони довго сміялися [5, с.19].
3. Я купець, а купець повинен купувати також вісті про все, що діється довкола. Надто вісті високі [5, с. 74].

Друга колонка – вокативні:

1. – Людоньки! – сплеснула в долоні Лепетя. – Такий добрий чоловік цей Німий, такий же ж добрий! [4, с.516].
2. Стрижак поводив очима слідом за непоміркою, плюнув йому вслід: – Мракоумний земнородцю! [4, с.727].
3. – Величко-о! – закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуваючи випручатись. – Величко-о! [3, с.60].

4. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: „Батьку!”, але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю [7, с.7].
5. – Дорогі ви мої! – не розгубився Войтишич і розкришився обіймами до Іваниці [6, с.31].

III. Заключна частина

Мабуть, прийшов час висловити свої думки журі та підвести підсумок, назвавши команду переможців.

(Журі визначає і нагороджує переможців вікторини)

Дякуємо. Сподіваємося, що наша зустріч допомогла вам оцінити скарби української мови та добре засвоїти теоретичний матеріал.

Список використаної літератури

1. Вихор В. Г. До проблеми навчання синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Випуск №2. 2019. С.51 – 56. URL: [ДО ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ | Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.](https://cdu.edu.ua)
Серія: "Педагогічні науки" (cdu.edu.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
2. Заворотнюк В. Є. Квітни, мово наша рідна. Позакласна робота з української мови як один з елементів формування та розвитку особистості. Житомир, 2018. 80 с.
3. Загребельний П. А. Диво : роман. Київ. Махаон-Україна, 2000. 576 с.
4. Загребельний П. А. Первоміст. Романи в двох томах, Київ: Дніпро. 1974, Т.1. С. 445–734.
5. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.

6. Загребельний П. А. Смерть у Києві. Твори в шести томах, т.3. Київ : Дніпро, 1980. 680 с. (5–431 с.)
7. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.
8. Михайлова Н. І. , Бубайло С. О. Вікторини, конкурси, кросворди на уроках української мови та літератури, а також виховних заходах. Ківерці, 2014. URL: [Методичні рекомендації \(naurok.com.ua\)](http://naurok.com.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
9. Навчальна програма з української мови для 5—9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: [УКРАЇНСЬКА МОВА. Програма для 5-9-х класів ЗНЗ – Освіта.UA \(osvita.ua\)](http://osvita.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
10. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8–9 класах : метод. посібник / Н. Б. Голуб, Л. В. Галаєвська. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.
11. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. : іл. URL: [Українська мова: Енциклопедія : Русанівський В.М. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](http://www.encycl.ua) (дата звернення: 02.04.2023) .
12. Українська мова : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / О. Авраменко, Ю. Гарюнова, І. Літвінова. Київ : Грамота, 2021. 256 с. : іл.

Висновки до розділу 3

Односкладні речення репрезентації та односкладні речення апеляції є об'єктом вивченням учнями восьмого класу у закладах загальної середньої освіти. Здійснивши ґрунтовний аналіз чинної навчальної програми з української мови, зауважимо, що у школі відповідні синтаксичні конструкції йменують як речення називні та вокативні. Для вивчення саме називних речень відведено окремий урок, їх вивчають усі восьмикласники. Тоді як вокативні речення не виокремлено у шкільній програмі окремою темою, а їх розгляд здійснено при вивченні звертань (зокрема у підручнику О. Авраменка для шкіл із поглибленим вивченням філології).

З-поміж відомих лінгводидактів, котрі займалися вивченням односкладних іменних речень, виокремлюємо М. Пентилюк, К. Городенську, П. Дудика, В. Мельничайка, Г. Передрій тощо.

Для кращого засвоєння теоретичного матеріалу ми пропонуємо низку вправ, розробки орієнтовних планів-конспектів із тем „Називні речення” та „Вокативні речення”. Це допоможе вчителю-словеснику у підготовці до уроків у 8 класі. Окрім того пропонуємо залучати восьмикласників до науково-дослідної роботи, що є одним із компонентів навчального процесу. Тому за зразок подаємо орієнтовні теми для робіт у Малій академії наук України з проблем вивчення номінативних та вокативних синтаксичних одиниць, а також приклад їх оформлення.

Щоб повторити і закріпити знання учнів з теми „Односкладні іменні речення”, вдосконалити навички учнів, уміння формувати усне і писемне мовлення, збагачувати їхній словниковий запас, пам'ять, увагу, мислення, кмітливість, уміння виховувати культуру мовлення, любов до рідного краю, до української мови, почуття згуртованості, відповідальності за спільну справу, пропонуємо план-конспект мовознавчої вікторини. Така форма роботи зі школярами матиме позитивний відгук у виховній діяльності вчителя.

ВИСНОВКИ

У синтаксисі української мови чимало досліджень, присвячених історії вивчення односкладних конструкцій, до яких належать *номінативні* (або односкладні речення репрезентації, називні), де головний член (найчастіше це іменник) вжито у формі називного відмінка, що має на меті констатувати буття предмета чи явища, образу, що виникає в уяві, думках, спогадах; та *вокативні* (односкладні речення апеляції, речення-звертання, кличні комунікати), у яких головний член речення виражений у формі кличного відмінка. Окремо розглядаємо ще один різновид односкладних іменних речень, про які в лінгвістиці точаться суперечки. Такий тип має назву *генітивні*, бо головний член вжито у формі родового відмінка.

Провівши дослідження теоретичного аспекту вивчення односкладних іменних синтаксичних конструкцій, можемо зробити висновок, що вони були об'єктами дослідження як українських лінгвістів та лінгводидактів, так і згадані у працях зарубіжних мовознавців.

Уперше про існування такого виду речень, як називні згадав французький учений А. Мейє під час свого виступу на конференції. Першим з-поміж відомих лінгвістів, котрий займався питанням вивчення односкладних речень (згодом відкривши побутування у синтаксисі номінативних та вокативних), був О. Шахматов. Учений поділив прості речення на одно- та двоскладні, запропонував їх класифікацію.

У мовознавстві вивченням номінативних та вокативних речень займалися українські та зарубіжні вчені, як-от: Ю. Шевельов, О. Пешковський, К. Шульжук, П. Дудик, Б. Кулик, І. Кучеренко, Л. Булаховський, І. Огієнко, В. Возняк, І. Білодід, І. Вихованець, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, М. Каранська, А. Грищенко, А. Загнітко, І. Сушинська, Л. Кадомцева, М. Скаб, Н. Вітрук, С. Єрмоленко, Л. Коваль тощо. Кожен з них по-своєму трактував явище появи і вживання аналізованих нами речень репрезентації та апеляції.

Дослідниками номінативних та вокативних речень у лінгводидактиці вважаємо М. Пентилюк, К. Плиско, Н. Бондаренко, О. Біляєва, І. Олійника, В. Вихора, В. Ачилову, Ю. Бережну тощо.

Зібравши, опрацювавши досліджуваний фактичний матеріал, можемо зробити висновок, що Павло Архипович Загребельний, відомий український прозаїк, любляв використовувати у своїх історичних романах „Роксолана”, „Диво”, „Євпраксія”, „Смерть у Києві”, „Первоміст”, „Я, Богдан” односкладні речення репрезентації та апеляції, певною мірою навіть намагався їх нанизувати, утворюючи цілі ряди, так звані ланцюжки речень.

Покласифікувавши ілюстративний матеріал, бачимо, що поділ називних і вокативних речень за функцією, семантикою та структурою виходить досить розгалужений. Ось наприклад, беручи до розгляду номінативні синтаксичні одиниці у романі „Роксолана”, констатуємо наявність підтипів, зокрема: *буттєвих* (із предметним чи абстрактним значенням, на позначення осіб), *вказівних* (утворених за допомогою підсилювальних вказівних часток *же, ж, тільки, ось*), *оцінних, субстантивно-оцінних*, а також *„називного уявлення”*. Кожен з цих підтипів увиразнює мовостиль автора, намагається перенести читача у ту історичну епоху, дати змогу відчувати і пізнати культуру і традиції Візантійського краю. Щодо *власне називних* речень, то не фіксуємо їх у романі, так само як і генітивних.

Усі виявлені нами вокативні речення, у свою чергу, погруповані за функційним призначенням на:

- 1) речення-заклики, якими гукають когось, просять, закликають зреагувати на щось;
- 2) речення із виразною спонукальною функцією, що виражають наказ, заборону та попередження;
- 3) речення-реакції, завдяки яким відтворюють позитивні, негативні та нейтральні емоції мовців;
- 4) власне вокативні речення, або звертання-характеристики, в яких головний член речення містить оцінку адресата мовлення.

У текстах романів П. Загребельного структурно звертання-речення можуть бути поширеними та непоширеними. Здебільшого, бачимо, що автор послуговується використанням однослівних речень, в основі яких іменник чи субстантивованій прикметник, або займенниковий іменник. Також наявні означальні поширювачі, що виражені прикметником, займенником, іменником, вигуком тощо, утворюючи таким чином складну структуру односкладних речень апеляції.

Цікавим є використання груп нанизаних речень (як називних, так і вокативних), що мають на меті звернути увагу читачів на окремі деталі. Здебільшого їх вжито задля опису природи, предметів, рис характеру чи почуттів, емоцій, уподобань тощо. Констатуємо, що поєднуючись між собою у ланцюжки, такі речення можуть бути як однослівними грамами, так і схожими за семантикою кількаслівними.

Наше дослідження було здійснене задля з'ясування ролі односкладних речень репрезентації та апеляції в історичних романах Павла Загребельного.

На противагу складним реченням, ці прості синтаксичні одиниці, які за структурою мають тільки головний член у формі називного та кличного відмінків, увиразнюють авторську манеру письма, надають творам емоційної забарвленості, висвітлюють деталі та чітко описують навколишню дійсність.

Для кращого опанування теоретичного матеріалу у шкільній практиці з тем „Називні речення” та „Вокативні речення”, ми пропонуємо ряд вправ, плани-конспекти уроків та заходів, які стануть у нагоді вчителям-словесникам у ЗЗСО із поглибленим вивченням української мови, студентам, викладачам.

У перспективі – дослідження вживання односкладних іменних речень репрезентації та апеляції, а також генітивних речень у творах інших українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ачилова В. Труднощі під час вивчення односкладних речень у вищій та середній школі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Том 23 (62). № 3. Сімферополь. 2010. С. 119–126.
2. Бережна Ю. М. Вивчення односкладних речень: вправи і завдання. *Мова й література у проекції різних наукових парадигм* : матеріали X Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (17 квітня 2019 р., м. Старобільськ) . ДЗ «Луган. нац. ун-т. імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2019. С. 44–47. URL: [Вивчення односкладних речень: вправи і завдання \(gnpu.edu.ua\)](http://gnpu.edu.ua) (дата звернення: 22.05.2023).
3. Бондаренко Н. Лінгвістичні засади компетентнісної методики навчання синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 2015. №3.15 с. URL: [Microsoft Word - Ї. Ђїääðáíêî.rtf \(iitta.gov.ua\)](http://iitta.gov.ua) (дата звернення: 20.05.2023).
4. Бондаренко Н. Лінгвістичні й методичні аспекти вивчення простого односкладного речення в школі. *Методика мови*. С. 25–29. URL: [5_2016_\(23.11.16\).qxp \(iitta.gov.ua\)](http://iitta.gov.ua) (дата звернення: 20.05.2023).
5. Бондаренко О. Є. Лінгвістичний статус генітивних речень: семантичний, структурний, функційно-комунікативний, аспекти. Суми, Сумський держ. ун-т. №1(29). 2018. Вип.6. С. 70–76. URL: [\(8\) ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ГЕНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ: СЕМАНТИЧНИЙ, СТРУКТУРНИЙ, ФУНКЦІЙНО- КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ | RS Global - Academia.edu](http://rs-global-academia.edu) (дата звернення: 20.05.2023).
6. Бондаренко О. Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних українських мас-медіа: дис. на здоб. наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01. Сумський державний університет; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Суми - Дніпро, 2019. 239 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

8. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ : Рад. шк., 1982. 208 с.
9. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224с.
10. Вихор В. Г. До проблеми вивчення синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки». Випуск №2. 2019. С. 51–56. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3283/3472> (дата звернення: 20.09.2023).
11. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 20 с.
12. Вітрук Н. Л. Односкладні речення апеляції в епістолярію Лесі Українки. *Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс : матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 30–31. URL: [Односкладні речення апеляції в епістолярію Лесі Українки \(chnu.edu.ua\)](https://chnu.edu.ua) (дата звернення: 21.05.2023).
13. Вітрук Н. Л. , Петрів Я. І. Формально-синтаксичні особливості вокативних речень в історичних романах Павла Загребельного. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 65. Том 1. С.134–140. URL: [Випуск 65 Том 1 \(aphn-journal.in.ua\)](https://aphn-journal.in.ua) (дата звернення: 22.10.2023).
14. Вітрук Н. Л. , Петрів Я. І. Функційно-семантичні особливості вокативних речень у історичних романах Павла Загребельного. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк,

- А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 57. Том 1. С.179–185. URL: [Випуск 57 Том 1 \(aphn-journal.in.ua\)](http://aphn-journal.in.ua) (дата звернення: 22.10.2023).
15. Вітрук Н. Л. Різновиди односкладних речень репрезентації у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецький нац. ун-т ; ред. А. П. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 155–160 .
 16. Вітрук Н. Л. Спільні ознаки односкладних речень репрезентації та апеляції. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія „Філологічні науки”*. Київ : Міленіум, 2015. Вип. 225. С.21–28.
 17. Вітрук Н. Л. Типи односкладних іменних речень та принципи їх класифікації. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*: зб. наук. праць Інституту повітряного і космічного права та масових комунікацій Національного авіаційного університету. Київ, 2010. Вип. 20. С.44–56. URL: [УДК 81'367.332.2 \(045\) - Афедр](http://udk813673322045-afedra.ukrainoznavstva.gumanitarna.osvita.v.tehnicnih.vishih.navchальnih.zakладах)
[українознавства гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах Випуск... \(convdocs.org\)](http://udk813673322045-afedra.ukrainoznavstva.gumanitarna.osvita.v.tehnicnih.vishih.navchальnih.zakладах) (дата звернення: 20.05.2023).
 18. Вітрук Н. Л. Формально-синтаксичні вияви односкладних речень апеляції в сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* : збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. Вип. 19. С.41–44.
 19. Вітрук Н. Л. Функційно-семантичні різновиди односкладних речень апеляції в сучасній українській літературній мові. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство* : збірник наукових праць. Київ : Міленіум, 2014. Вип. II (1). С. 143–147.
 20. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / Волох О. Т. , Чемерисов М. Т. , Чернов Є. І. Київ : Вища школа, 1989. 335 с.

21. Галкина-Федорук Е. М. , Горшкова К. В. , Шанский Н. М. Современный русский язык: Синтаксис : учеб. пособие для пед. ин-нов. Москва : Учпедгиз, 1958. 199 с.
22. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык: Ч.2: Синтаксис: учебное пособие / с прил. Е. С. Скобликовой. Изд. 5-е, доп. Москва, 2009. 352 с.
23. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 192 с.
24. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг, 1997. 174 с.
25. Горяний. В. Д. Синтаксис односкладних речень Київ : Рад. шк., 1984. 128 с.
26. Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 5. С. 37–43.
27. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського, 1999. 298 с.
28. Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії зв'язку) / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1975. С. 131–170.
29. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
30. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2008. 294 с.
31. Загребельний П. А. Диво: роман. Київ : Махаон-Україна, 2000. 576 с.
32. Загребельний П. А. Євпра́ксія: роман. Київ : Радянський письменник, 1975. 312 с.
33. Загребельний П. А. Первомі́ст: романи в двох томах. Київ: Дніпро. 1974. Т.1. С. 445–734.

34. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.
35. Загребельний П. А. Смерть у Києві: твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1980. Т.3. 680 с.
36. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.
37. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення. *Українська мова та література в школі*. 1971. №1. С.27–33.
38. Кадомцева Л. О. Із спостережень над граматичними і стилістичними функціями звертань у поезії Т. Г. Шевченка. *Дослідження з мовознавства*. Київ : АН УРСР, 1963. Вип. 2. С. 3–14.
39. Кадомцева Л. О. Українська мова : Синтаксис простого речення. Київ : Вища школа, 1986. 188 с.
40. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : навч. посіб. для філол. ф-тів ун-тів. Київ : Вища шк., 1985. 127 с.
41. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
42. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента вокативного речення в українській мові. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 5. С. 56–62.
43. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : монографія. Вінниця : ФОП Корзун, 2015. 320 с.
44. Кулагин А. Ф. Вокативные предложения в современном русском языке. *Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка : труды III-IV конференции кафедр русского языка педагогических институтов Поволжья*. Куйбышев : КГПИ, 1963. С.133–155.
45. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис Київ, 1965. Ч.2.

46. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. шк., 1951. Т.ІІ. 408 с.
47. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонального члена речення і так зване звертання. *Проблеми синтаксису* : праці міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Львів : Вид-во ЛДУ, 1963. С. 64–73.
48. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. *Актуальні проблеми граматики*. Львів : Світ, 2003. С. 114–127.
49. Лужковская М. Ф. Основные функционально-семантические типы цепочек номинативных предложений (на материале очерков) // Вестник ЛГУ. Сер. 2, 1987, вып.2 № 9. С. 102–105.
50. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
51. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило : посібник для вчителів. Київ : Рад. шк., 1987. 246 с.
52. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посібник / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик; за ред. І. С. Олійника. 2-ге вид., перероб і доп. Київ : Вища школа. Головне вид-во, 1989. 439 с.
53. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с
54. Мороз В. Я. Називний уявлення як функціональна і граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 23 с.
55. Навчальна програма з української мови. URL: Навчальні програми для 6-9 класів | Міністерство освіти і науки України (mon.gov.ua) (дата звернення: 23.05.2023).

56. Односкладні речення в сучасній українській мові : навч.-метод. посібник / С. Т. Шабат-Савка, А. М. Антофійчук, Г. І. Тесліцька. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 124 с.
57. Петрів Я. І. Вивчення односкладних речень іменного типу в підручниках з української мови для 8 класу: порівняльний аспект. *Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 лютого 2023 р., м. Полтава). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С.116–120.
58. Петрів Я. І. Нанизування номінативних та вокативних синтаксичних конструкцій (творення речень-ланцюжків) у історичних романах Павла Загребельного. *«Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук*: зб. матеріалів Всеукраїнської молодіжної конференції (2–3 березня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 182–183.
59. Петрів Я. І. Номінативні речення в історичному романі Павла Загребельного «Роксолана»: функційно-семантичний аспект. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20–21 квітня 2021 року). Філологічний факультет. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 175–176.
60. Петрів Я. І. Проблеми вивчення односкладних іменних речень на уроках української мови у ЗЗСО на матеріалі творчості П. Загребельного. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 173– 174.
61. Петрів Я. І. Формально-синтаксичні вияви вокативних речень в історичних романах Павла Загребельного. *Програма студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (5–8

- квітня 2022 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022.
62. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків : ХДПУ, 2003. 114 с.
 63. Проничев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков). Ленинград :Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. 88 с.
 64. Рабанюк Л. З історії питання про класифікацію іменних односкладних речень. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту* : зб. наук. праць/ наук. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута,1998. Вип.34 : *Слов'янська філологія*. С. 146–150.
 65. Сидоренко В. Лінгвістичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*: наук.-методичний журнал. Київ, 2015. № 1. С. 7–19. URL : [СТАТТЯ_СИНТАКСИС.pdf \(iitta.gov.ua\)](https://iitta.gov.ua) (дата звернення: 22.05.2023).
 66. Скаб М. С. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 32–41.
 67. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
 68. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
 69. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки. Харків, 1928. URL: <https://r2u.org.ua/node/198> (дата звернення: 20.05.2023 р.).
 70. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 515 с.
 71. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 314 с.
 72. Сушинська І. М. Номінативні речення периферійного типу („називний уявлення”, „лекторський номінатив”). *Функціонально-когнітивні вияви*

- граматичних структур* : зб. наук. праць / [наук. ред. А. П. Загнітко]. Київ : ІЗМН, 1998. С. 62–67.
73. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській літературній мові : автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
 74. Сушинська І. Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень // Збірник наукових праць. Донецьк: ДонДу, 1999. С.173–178.
 75. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл. URL : [Українська мова: Енциклопедія : Русанівський В.М. : FreeDownload, Borrow, andStreaming : InternetArchive](#) (дата звернення: 20.05.2023).
 76. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Москва. 1941. С.50–61.
 77. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 2-е изд. Москва : Учпедгиз, 1941. 620 с.
 78. Швець О. В. Еволюція поняття „номінативне речення” у лінгвістиці. ScienceandEducation a NewDimension: Philology, II (I), Issue: 17. 2014. С. 129–134.URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/shvets_o_v._the_evolution_of_the_notion_nominative_sentence_in_linguistics.pdf (дата звернення: 20.05.2023).
 79. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / До друку підготувала К. Каруник за участі С. Вакуленка; з передмовою К. Каруник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 135 с.
 80. Шерех Ю. До генези називного речення. Мюнхен, 1947.
 81. Шульжук К. Ф. До питання про вокативні речення. *Грамматика мови і грамматика слова* : збірник наукових праць. Донецьк, 2005. С. 218–228.

82. Шульжук К. Ф. Обращение в украинских народных песнях : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1969. 21 с.

(дата)

(підпис)